

**Включване на приобщаващи иновации
и социално предприемачество във
висшето образование**

2022-1-PL01-KA220-HED-000089820

Инструментариум

**за разработване и предоставяне на
обучение по Приобщаващи Иновации и
Социално Предприемачество**

Проектът "Mainstreaming Inclusive Innovation and Social Entrepreneurship in Higher Education / InnoSocial" ("Включване на приобщаващи иновации и социално предприемачество във висшето образование") референтен номер: 2022-1-PL01-KA220-NEED-000089820) е съфинансиран от програмата "Еразъм+" на Европейския съюз. Проектът InnoSocial се координира от Университета за социални науки (Полша) и включва още четири партньорски организации: Университета на Павия (Италия), Университета за приложни науки във Вилнюс (Литва), Фондация InCREA (Полша) и Тетра Солюшънс ЕООД (България).

Инструментариумът е разработен от членовете на екипа на проекта, представляващи всички партньорски организации. Той има за цел да предостави насоки на университетските преподаватели по отношение на проектирането и предоставянето на образование и обучение в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество.

Автори:

Рима Бачуйлите, Университета за приложни науки във Вилнюс (Литва)
Валентина Берета, Университет на Павия (Италия)
Рафал Войшко, Фондация InCREA (Полша)
Агнешка Зайц, Фондация InCREA (Полша)
Борислава Захариева-Томова, Тетра Солюшънс ЕООД (България)
Дангуоле Игнатонине, Университета за приложни науки във Вилнюс (Литва)
Кшищоф Кандефер, Университет за социални науки (Полша)
Евгения Никулина, Тетра Солюшънс ЕООД (България)

Редактори:

Евгения Никулина, Тетра Солюшънс ЕООД
Борислава Захариева-Томова, Тетра Солюшънс ЕООД

Рецензенти:

Мария Киара Демартини, Университет на Павия (Италия)
Едита Добош-Мачук, Фондация InCREA (Полша)
Иренеуш Жуховски, Международна академия за приложни науки в Ломжа (Полша)

Контакти:

www.innosocial.eu

Тази публикация е лицензирана под Международен лиценз
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0

Съдържание

Предговор	4
Кратко въведение в концепциите за приобщаващи иновации и социално предприемачество.....	8
Възможности за провеждане на обучение по ПИ&СП в университетите	12
Инициативи за ПИ&СП, ръководени от заинтересованите страни, и сътрудничество на вузовете с външни заинтересовани страни.....	19
Области на знания и умения, придобити в рамките на обучението по ПИ&СП в университетите	26
Подходи и методи за преподаване и учене, използвани в образованието и обучението по ПИ&СП.....	35
Подходи и методи за оценка на въздействието на обучението по ПИ&СП в университетите	46
Приложение 1. Определения за приобщаваща иновация	53
Приложение 2. Списък на анализирани програми и курсове в областта на ПИ&СП	55

Предговор

Проектът InnoSocial

Проектът InnoSocial е 30-месечна инициатива по програма Еразъм+ (1 ноември 2022 г. - 30 април 2025 г.), която има за цел да улесни включването на образованието и обучението по приобщаващи иновации и социално предприемачество (ПИ&СП) в учебните програми на университетите, като по този начин насърчи по-широкото интегриране на социалното измерение в практиките на триъгълника на знанието, прилагани от висшите учебни заведения (ВУЗ).

Конкретните цели на проекта са:

- Да предостави цялостна основа за разработване и провеждане на обучение по ПИ&СП;
- Да допринесе за разработването на материали за преподаване и учене в областта на ПИ&СП;
- Да подобри капацитета на академичния състав на ВУЗ-овете за разработване и провеждане на обучение в областта на ПИ&СП;
- Да повиши осведомеността за ролята на ВУЗ-овете в насърчаването на ПИ&СП сред ключовите заинтересовани страни.

Основните резултати от проекта включват:

- Инструментариум за проектиране и провеждане на обучение по ПИ&СП: Насоки за включване на обучението по ПИ&СП в учебните програми на висшите училища;
- Курс по приобщаващи иновации и социално предприемачество (3 ECTS / 75 часа), интегриран в образователните програми на партньорските университети;
- Компиляция от "научени уроци" и "добри практики", свързани с интегрирането на обучението по ПИ&СП в учебните програми на висшите учебни заведения, въз основа на пилотното внедряване на курса InnoSocial.

Инструментариумът InnoSocial за проектиране и провеждане на обучение по ПИ&СП

Целта на инструментариума е да предостави методологическа рамка за проектиране и провеждане на обучение в областта на ПИ&СП, която се разглежда като основа за включване на преподаването и обучението в тази област в учебните програми на висшите училища. Инструментариумът служи и като основа за разработване на учебните материали в областта на ПИ&СП (Курс по приобщаващи иновации и социално предприемачество¹, вторият основен резултат от проекта InnoSocial).

Разработването на инструментариума на InnoSocial се основаваше на документално проучване, включващо преглед на литературата и анализ на учебните програми/курсове в областта на ПИ&СП, както и на консултации със заинтересованите страни, проведени под формата на панелни дискусии или индивидуални интервюта. Тези дейности имаха за цел:

- Идентифициране и анализиране на добри практики за включване на ПИ&СП в учебните програми на висшите училища;
- Определяне на обхвата на знанията и уменията, към които трябва да бъде насочено образованието по ПИ&СП във ВУЗ-овете;
- Събиране и документиране на подходи за проектиране на обучение, благоприятстващи развитието на иновационни и предприемачески умения;

¹ Учебна програма на курса InnoSocial

- Набелязване на възможни начини за ангажиране на заинтересованите страни (като публични органи, организации с нестопанска цел, неформални общностни групи, местни иноватори и т.н.) в образованието и обучението в областта на ПИ&СП.

Анализ на учебните програми и курсове в областта на ПИ&СП

Бяха анализирани 25 образователни програми от 8 държави (България, Германия, Дания, Италия, Канада, Литва, Полша и Обединеното кралство). Две от анализираните програми бяха международни. Обект на анализ бяха учебни програми в областта на ПИ&СП, предоставяни от: университети; доставчици на ПОО и образование за възрастни; бизнес инкубатори, центрове по предприемачество и др. както в рамките на висшите учебни заведения, така и извън тях; НПО, фондации, асоциации, занимаващи се с ПИ&СП; други заинтересовани организации. Анализът включва 7 магистърски програми/дисциплини, 4 бакалавърски програми/дисциплини, 1 училищна програма/програма за ПОО, 1 програма за специализация, 1 програма за обучение в бизнес инкубатор и 11 програми/курса за неформално образование. 8 от тях са учебни програми за пълна образователна степен, а 2 са учебни програми за самостоятелни дисциплини в рамките на бакалавърски или магистърски програми. Освен това е разгледан случай на включване на съответни теми в модули на различни дисциплини, които са част от бакалавърски или магистърски програми. Натовареността на обучението по анализираните програми варира от няколко часа (кратки неформални курсове) до 2-4 години (бакалавърски/магистърски програми). Начинът на преподаване е разнообразен: присъствено, смесено, онлайн. Списъкът на всички анализирани програми е представен в приложение 2.

Повечето от анализираните програми са тясно свързани с темата за социалните иновации и/или социалното предприемачество, като обхващат теми като "Социален капитал и местни социално-икономически системи", "Реализация на творческия потенциал: от социална идея до продукт", "Социална иновационна щафета", "Човешки иновации", "Подкрепа за развитието на микроинновациите в областта на социалното включване", "Социални иновации", "Социално предприемачество и форми на социално предприемачество" и др. Въпреки това темата за приобщаващите иновации не беше включена в изследваните програми и курсове, с изключение на модула "Приобщаващи иновации", разработен в рамките на финансирания по програма Еразъм+ проект ANEAD "Африканско лидерство във висшето образование за насърчаване на приобщаващите иновации за развитие".

Дискусионни панели и интервюта със заинтересованите страни

Консултативните срещи със заинтересованите страни бяха проведени в България, Италия, Литва и Полша от 15 юни до 14 юли 2023 г. Срещите бяха лични или онлайн, проведени под формата на групови дискуссионни панели или индивидуални интервюта. В срещите взеха участие общо 72 представители на заинтересованите страни, включително университетски преподаватели и административен персонал, докторанти, представители на бизнеса, НПО, публични органи, професионални и средни училища, местни иноватори и социални предприемачи. По-голямата част от участниците в срещите (>75%) съобщиха, че имат експертни познания и опит в областта на ПИ&СП.

Участниците в консултативните срещи се включеха в дискусия по следните въпроси:

- Как ПИ&СП може да бъде интегрирано във висшето образование? (напр. като задължителна или избираема дисциплина, като част от съществуващи дисциплини; като неформално обучение в бизнес инкубатори, иновационни центрове и др.) Кой

вариант смятате за по-осъществим и подходящ във вашия контекст? (т.е. в контекста на висшите училища в страните партньори)?

- Кои са най-важните елементи на съдържанието и най-подходящите подходи за преподаване на приобщаващи иновации и социално предприемачество?
- Как различните групи заинтересовани страни могат да участват в разработването и предоставянето на образование и обучение в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество? Каква би могла да бъде стратегията за ангажиране на заинтересованите страни?
- Как да се измерва въздействието на образованието по ПИ&СП на различни нива (напр. индивидуално ниво, институционално ниво и ниво на икономиката и обществото)?

Въз основа на прегледа на литературата, анализа на учебните програми и констатациите от консултативните срещи със заинтересованите страни партньорите от консорциума InnoSocial разработиха този инструментариум, за да помогнат на университетските преподаватели и други заинтересовани страни да интегрират приобщаващите иновации и социалното предприемачество в програмите за висше образование.

Целева аудитория и ползи от инструментариума InnoSocial

Инструментариумът на InnoSocial предоставя на преподавателите от ВУЗ-овете необходимите основни познания за разработване на рамка за проектиране, предоставяне и измерване на въздействието на образованието и обучението в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество.

Следователно основните целеви групи, които могат да се възползват от инструментариума, са:

- Университетски преподаватели, ръководен и административен персонал и студенти от висши учебни заведения;
- Представители на бизнеса, нестопански организации и неформални обществени групи, публични органи и политици, местни иноватори, социални предприемачи, външни експерти в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество.

Инструментариумът позволява на читателите да научат за:

- Възможностите за интегриране на обучението по ПИ&СП в учебните програми на ВУЗ-овете, по-специално за прилагане на следните сценарии: включване на ПИ&СП в образователното портфолио на ВУЗ-овете като самостоятелна дисциплина; включване на знания и умения, свързани с ПИ&СП, в съществуващи дисциплини; и предоставяне на неформално обучение по ПИ&СП в бизнес инкубатори, центрове за стартиращи предприятия, центрове за предприемачество или други подобни структури на ВУЗ-овете.
- Обхвата на образованието в областта на ПИ&СП, което следва да бъде включено в учебните програми на висшите училища, по-специално знанията и уменията, които следва да бъдат разгледани, както и методите на преподаване, чрез които тези знания и умения могат да бъдат развити.
- Интересите на заинтересованите страни за сътрудничество с ВУЗ-овете при проектирането и предоставянето на образование и обучение в областта на ПИ&СП.

Структура на инструментариума InnoSocial

Инструментариумът се състои от шест глави, посветени на следните теми:

- Въведение в концепциите за приобщаващи иновации и социално предприемачество

- Възможности за провеждане на обучение по ПИ&СП в университетите
- Инициативи за ПИ&СП, ръководени от заинтересованите страни, и сътрудничество на ВУЗ-овете с външни заинтересовани страни
- Области на знания и умения, които трябва да се развиват в рамките на обучението по ПИ&СП в университетите
- Подходи и методи за преподаване, използвани в образованието и обучението по ПИ&СП
- Подходи и методи за оценка на въздействието на обучението по ПИ&СП в университетите

Инструментариумът има два анекса:

- Определения на приобщаващи иновации
- Списък на анализирани програми и дисциплини в областта на ПИ&СП

Кратко въведение в концепциите за приобщаващи иновации и социално предприемачество

Цел

В тази глава е направен преглед на понятията за социални иновации, приобщаващи иновации и социално предприемачество и е обяснена връзката между тези понятия.

Въведение

През последните няколко десетилетия се наблюдава забележимо изместване на вниманието на изследователите от пазарни иновации към по-социални и приобщаващи форми на иновации. Тази трансформация може да се отнася до няколко фактора, които са оформили начина, по който обществата възприемат и подхождат към иновациите.

Първоначално иновациите се фокусираха предимно върху пазарно ориентирани научни изследвания и разработки, като основната цел беше да се създадат продукти или услуги, които да отговарят на нуждите и желанията на масовите потребители. Този подход често е бил ориентиран към печалба, като се е стремил да максимизира финансовите ползи за предприятията и заинтересованите страни. Въпреки това, тъй като светът се бори с все по-сложни социални, икономически и екологични предизвикателства, стана ясно, че само традиционните иновации не са достатъчни за решаването на тези неотложни проблеми.

Възходът на социалните и приобщаващите иновации представлява промяна в начина, по който изследователите и иноваторите гледат на своите отговорности. Вместо да се стремят единствено към печалба и задоволяване на нуждите на заможните, сега все повече се признава необходимостта от създаване на решения, които да отговарят на нуждите на маргинализираните групи от населението. Тази промяна е допълнително подхранвана от нарастващото осъзнаване на глобалните предизвикателства, като например изменението на климата, бедността, миграцията, различията в здравеопазването и технологичните различия. Правителства, организации и отделни лица се обединяват, за да дадат приоритет на иновациите, които могат да доведат до положително социално въздействие, като насърчават сътрудничеството между секторите за решаване на тези неотложни проблеми.

Иновациите могат да доведат до положителна промяна, не само за икономическа изгода, но и за подобряване на обществото като цяло. Като възприемем този нов подход, можем да насърчим едно по-справедливо и устойчиво бъдеще, което да е от полза за всички и да не оставя никого по-назад.

Социални иновации

Социалната иновация е процес на разработване на нови решения и инициативи, които се справят с обществените предизвикателства и създават положителна социална промяна. Тя включва прилагането на иновативни идеи, стратегии и практики за подобряване на благосъстоянието на общностите, насърчаване на социалното приобщаване и решаване на неотложни проблеми като бедност, неравенство, влошаване на състоянието на околната среда, неравнопоставеност в здравеопазването и др.

Прилагателното "социален" в понятието "социална иновация" може да се отнася до (Phills et. al., 2008):

- Намерението или мотивацията на иноватора да предизвика социална промяна;

- Социални нужди или проблеми, които се решават чрез иновацията (например опазване на околната среда, подобряване на здравеопазването и образованието);
- Социална стойност, създадена от иновацията, в противовес на финансовата или икономическата стойност (например създаване на ползи за обществото, по-специално за групи от населението в неравностойно положение).

Социалните иновации се проявяват под различни форми, като всяка от тях е насочена към конкретни социални предизвикателства. Един от основните видове е "иновацията на услугите", която включва създаването на нови подходи или преосмисляне на съществуващите услуги с цел подобряване на достъпността и ефективността. Това може да включва усъвършенстване на методите за предоставяне на здравни грижи, образователни програми или социални услуги. Друг вид са "технологичните иновации", при които напредъкът в технологиите се използва за разработване на решения, насочени към социални проблеми, като например използването на мобилни приложения за финансово приобщаване или технологии за възобновяема енергия за борба с екологичните проблеми. "Политическите иновации" са насочени към разработването на нови разпоредби, политики или рамки, които насърчават социалния напредък, докато "общностните иновации" дават възможност на местните общности да развиват инициативи на местно ниво за съвместно справяне с техните специфични предизвикателства.

Приобщаващи иновации

Приобщаващата иновация е вид социална иновация, насочена към изключено, недостатъчно обслужвано или недостатъчно представено население (младежи, жени, възрастни хора, хора с увреждания, мигранти, бежанци, групи с ниски доходи) и имаща за цел да подобри качеството на техния живот на достъпна цена. По-конкретно, тя цели да разшири достъпа им до образование, здравеопазване, заетост, екологични услуги и технологии. Приобщаващите иновации предполагат задоволяване на социалните потребности на тези групи от населението чрез иновации и включването им в иновационния процес. С други думи, приобщаващите иновации са иновации за и/или от изключени групи (Goel, 2011).

Съществуват няколко нива на участие на тези групи в приобщаващите иновации, които отразяват дълбочината и силата на включването на членовете на целевото общество в иновационния процес (Heeks et al., 2013):

- Ниво на намерение: мотивация да се отговори на нуждите и потребностите на изключените групи;
- Ниво на потребление: приемане, използване и усвояване на иновациите от изключените групи;
- Ниво на въздействие: постигане на положително икономическо, социално и/или екологично въздействие върху изключените групи чрез широко разпространение и дифузия на иновацията;
- Ниво на процеса: участие на представители на изключените групи в различните етапи на иновационния процес - изобретяване, проектиране, разработване, създаване на прототипи, производство, маркетинг и разпространение на иновацията;
- Равнища на структура и пост-структура, при които цялата иновационна система и дискурсът се характеризират като приобщаващи.

Основните характеристики на приобщаващите иновации са следните (UNCTAD, 2014):

- Социален характер, т.е. иновации, насочени към нуждите и целите на социалното развитие;
- Финансова достъпност, т.е. иновации с добро качество на разумна цена;

- Физическа достъпност, т.е. иновации, които разчитат на ефективни стратегии за разпространение, които премахват бариерите, затрудняващи достъпа на изключените групи до новата услуга или продукт;
- Потенциал за въздействие: т.е. иновации, които имат положително въздействие върху живота и благосъстоянието на изключените групи;
- Участие: т.е. иновации, насърчаващи участието на изключените групи в процеса на създаване и предоставяне на нови услуги или продукти;
- Уместност: т.е. иновация, която е тясно свързана с целевата група.

Социално предприемачество

Приобщаващите иновации могат да предоставят бизнес възможности за социално предприемачество. Социалното предприемачество (или социалната икономика) е област на гражданска дейност, която носи както икономически, така и обществени ползи. Съществуват различни определения на социалното предприемачество. Най-известното от тях принадлежи на носителя на Нобелова награда Мохамед Юнус, основател на Grameen Bank и микрофинансирането. Той обяснява социалното предприемачество като бизнес "без печалба" и "без загуба", посветен на решаването на социални проблеми (Yunus, 2011). Концепцията за социално предприемачество се състои от две думи: "предприемачество" и "социално". "Предприемачество" отразява бизнес ориентацията на социалните предприятия: те работят на пазара и се конкурират с традиционните компании. "Социална" показва специфичния характер на тези предприятия. Тяхната основна цел не е да трупат печалба - за да забогатеят собствениците, а да изпълняват социална мисия и да се грижат за ценности, важни за общността.

Социалното предприятие се характеризира като икономически субект, който е (Yunus, 2011):

- Ориентиран към кауза, т.е. основната му цел е да преодолее социални или екологични проблеми, често чрез социални иновации;
- Финансово и икономически устойчив, т.е. да генерира достатъчно печалба, за да покрие инвестиционните и оперативните си разходи;
- Не предполага дивиденди, т.е. не носи лични печалби на инвеститорите и акционерите; печалбата се реинвестира за постигане на социалните цели;
- Демонстрира осъзнато отношение към околната среда, т.е. отчита въздействието на своите дейности върху околната среда и предприема мерки за намаляване на отрицателното въздействие;
- Проявява справедливо отношение към служителите, т.е. изплаща пазарно възнаграждение на работната си сила и осигурява на служителите по-добри от стандартните условия на труд.

Социалните предприятия обикновено работят в следните области (Европейска комисия):

- Обучение и интеграция на хора от групи в неравностойно положение или изключени групи, включително хора със специални нужди и безработни;
- Социални услуги, в т.ч. здравеопазване, благосъстояние и медицински грижи, образование и обучение, грижи за деца, услуги за възрастни хора или помощ за групи в неравностойно положение;
- Местно развитие на райони в неравностойно положение, включително развитие на отдалечени селски райони, схеми за възстановяване на градски райони, помощ за развитие и сътрудничество с трети страни;
- Други услуги, като например рециклиране, опазване на околната среда, опазване на културното наследство, спорт, наука, изследвания и иновации, както и защита на потребителите.

Социалното предприемачество играе жизненоважна роля за справяне със социалните и екологичните предизвикателства, като същевременно насърчава приобщаващия растеж и социалното приобщаване. Освен това то допринася за създаването на работни места на местно равнище, както и за демократичното участие и подобряването на предоставянето на социални услуги.

Заклучение

Социалните и приобщаващите иновации излизат от "сянката" на традиционните, пазарно-ориентирани иновации. Те осигуряват силно конкурентно предимство на (социалните) предприятия и се превръщат в пълноценен механизъм за постигане на техните стратегически и бизнес цели. За социалните предприятия съчетаването на социалните цели с икономическите дейности им позволява да бъдат жизнеспособна структура, осигуряваща заетост на своите членове, както и възможност да влияят на социалния свят около нас.

Въпроси за рефлексия

Можете ли да се сетите за пример на приобщаващи иновации и социално предприемачество във вашия местен или национален контекст? Какъв социален проблем решава? По какъв начин включва представители на изключени или слабо представени групи? Какво въздействие оказва върху тези групи и върху обществото като цяло?

Референции

1. Goel, V. K. (2011). Instruments to Promote Inclusive Innovation: An Agenda for Inclusion and Growth, Inclusive Innovation Workshop Bangkok, March 4, 2011, World Bank.
2. European Commission. Social enterprises. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu/social-enterprises_en. Accessed on May 27, 2023.
3. Heeks, R. et al. (2013). Inclusive innovation: Definition, Conceptualization and Future Research Priorities. Centre for Development Informatics, Institute for Development Policy and Management, SEED, Manchester. URL: https://www.researchgate.net/publication/334613068_Inclusive_Innovation_Definition_Conceptualisation_and_Future_Research_Priorities. Accessed on April 23, 2023.
4. Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering Social Innovation. Stanford Social Innovation Review. URL: https://ssir.org/articles/entry/rediscovering_social_innovation#. Accessed on July 31, 2023.
5. UNCTAD (2014). Innovation policy tools for inclusive development. Geneva. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ciid25_en.pdf. Accessed on April 29, 2023.
6. Yunus, M. (2011) Building Social Business: The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs. New York: Public Affairs.

Възможности за провеждане на обучение по ПИ&СП в университетите

Цел

Целта на тази глава е да се обсъдят възможностите за включване на приобщаващи иновации и социално предприемачество във висшето образование в рамките на учебните програми и извън тях. По-специално, в нея се обясняват възможностите за интегриране на ПИ&СП в съществуващи учебни програми, предлагането на самостоятелна дисциплина в областта на ПИ&СП в рамките на различни образователни програми или предоставянето на курс по ПИ&СП като част от дейността на центрове по предприемачество или подобни звена. В тази глава се обясняват и изискванията за разработване и одобрение на учебна програма за дисциплина, която да се предоставя в рамките на образователните програми на висшите училища.

Въведение

Обучението по приобщаващи иновации и социално предприемачество може да бъде разделено на два вида: учебно и извънкласно. Учебен тип означава, че приобщаващите иновации и социалното предприемачество се преподават като самостоятелна образователна програма, самостоятелен учебен курс/дисциплина/модул - задължителен или избираем - предлаган в рамките на различни образователни програми, или са изцяло интегрирани в други дисциплини чрез използване на педагогически подходи, благоприятстващи развитието на предприемачески компетенции и нагласи. Извънаудиторният тип означава, че обучението по ПИ&СП се предоставя в рамките на програми за обучение, които не са част от учебните планове на висшите училища. Такива услуги могат да се предоставят например в университетски центрове по предприемачество или бизнес инкубатори. В контекста на проекта InnoSocial тази глава се фокусира върху разработването на самостоятелен курс по ПИ&СП² и следователно обръща внимание на преглед на изискванията към учебните програми след общото описание на възможностите за интегриране на ПИ&СП във висшето образование.

Включване на обучението по ПИ&СП в учебните програми на вузовете

Самостоятелни учебни програми

Университетите могат да предоставят обучение по ПИ&СП като отделна образователна програма на ниво бакалавър или магистър. В този случай целите на програмата, очакваните резултати от обучението, структурата и съдържанието на учебния план следва да бъдат свързани с концепциите за приобщаващи иновации и социално предприемачество. Основното предимство на самостоятелната програма по ПИ&СП е, че разглежда дадените концепции в по-голяма степен на детайлност, като обхваща всички въпроси, важни за системното разбиране на социалната икономика, социалното предприемачество и ролята на иновациите за намиране и прилагане на решения на наболели социални проблеми.

Анализът на програмите за обучение, направен от консорциума по проекта, установи няколко примера за магистърски програми в областта на социалното предприемачество, като например „Третичен икономически сектор и социално предприемачество“,

² Въз основа на този инструментариум консорциумът InnoSocial разработи курс по приобщаващи иновации и социално предприемачество с продължителност 3 кредита (75 часа). Достъп до него можете да получите чрез следните връзки. Учебна програма: [/да се добави линк/](#) и учебно съдържание: [/да се добави линк към модулите/](#).

предлагана от Католическия университет „Свето сърце“, Италия, и „Социално предприемачество“, предлагана от Нов български университет, България. Краткото описание на тези две програми е представен в сивото поле по-долу.

Магистърска програма „Третичен икономически сектор и социално предприемачество“ (60 ECTS)

ALTIS (Alta Scuola Impresa e Società) Католически университет на Светото сърце, Милано, Италия

Предвидени резултати от обучението:

- Планиране и подобряване на управлението в социална организация/предприятие
- Проектиране на нови идеи с помощта на устойчив подход
- Проектиране и създаване на социално предприятие
- Включване в сътрудничество с публични/частни участници
- Интериоризиране на данните като основа за вземане на решения

Избрани модули, включени в учебната програма:

- Реформа, стратегия и управление на третичния сектор
- Дизайн за иновации
- Цифрова трансформация на третичния сектор
- Управление на данните и измерване на въздействието
- Стратегическо финансиране за третичния сектор
- Комуникация за третичния сектор и лаборатория за представяне на идеи
- Социален бизнес модел
- Счетоводство и бизнес планиране за социални предприятия

Магистърска програма „Социално предприемачество“ (60 ECTS)

Нов български университет, София, България

Предвидени резултати от обучението:

- Създаване и управление на социално предприятие
- Предоставяне на консултантски услуги на публични органи, участващи в изготвянето на социални политики
- Разработване и прилагане на мерки за справяне със социални проблеми, като безработица, бедност, неграмотност и социално включване на групите в неравностойно положение
- Управление на проекти, счетоводство, управление на човешките ресурси и PR

Избрани модули, включени в учебната програма:

- Гражданско общество и солидарност, социална работа и социални дейности
- Социална икономика и социално предприемачество
- Социално предприятие: правни разпоредби и форми
- Управление на проекти в социалното предприемачество
- Социалното предприемачество в Европейския съюз

Самостоятелни дисциплини/курсове/модули в рамките на различни образователни програми

Традиционно обучението по предприемачество се предлага изключително в бизнес училищата, в рамките на програмите по мениджмънт и бизнес администрация. Насърчаването на предприемачеството в Европа като двигател на икономическото развитие и растеж обаче постави акцент върху включването на обучението по предприемачество в различни учебни програми, за да се достигне до всички факултети, в които студентите биха могли да започнат бизнес. Съществуват примери за провеждане на задължителни или избираеми курсове по предприемачество от бизнес факултети в

рамките на образователни програми, не свързани директно с бизнеса и управлението (например инженерни, педагогически или художествени програми). Такъв подход може да бъде „централизиран“ / „стандартизиран“, когато един и същ курс се предлага на студенти от различни области на обучение, или „контекстуализиран“, когато курсът отчита уникалните характеристики на дадената област на обучение или сектор на икономиката (Carey and Matlay, 2011). Фокусът върху контекста е важен за преподаването на социално предприемачество, тъй като позволява да се разпознаят различните организационни структури, да се разберат различните структури на ценностите (например тройна долна линия) и начини за управление на човешките ресурси (например включване и управление на доброволци) (Carey and Hill, 2017). Следователно преподаването на ПИ&СП във висшето образование под формата на самостоятелен курс или модул трябва да следва по-скоро контекстуален, а не общ за всички подход.

Анализът на учебните програми на дисциплини/курсове по ПИ&СП, извършен от консорциума, откри няколко примера за самостоятелни дисциплини/курсове в областта на социалното предприемачество, включени в бакалавърски или магистърски програми. Един от примерите е курсът по социално предприемачество, предлаган от Института по икономика и иконометрия към Университета в Регенсбург. Неговият кратък преглед е представен в сивото поле по-долу.

Социално предприемачество (6 ECTS)

Университет Регенсбург, Германия

Предвидени резултати от обучението:

- Проектиране и създаване на социално предприятие
- Оценка на въздействието на социално предприятие

Избрани модули, включени в учебната програма:

- Социални иновации и социално предприемачество: скорошен възход на социалните предприятия
- Разработване и тестване на идея за стартиране
- Планиране, стартиране и разширяване на социално предприятие
- Психологическите предразсъдъци като пречка пред социалната промяна
- Методи за оценка на въздействието
- Непарични стимули и управление на човешки ресурси в социалните предприятия

Вграждане на идеи за ПИ&СП в различни дисциплини

Вграденото обучение по ПИ&СП означава, че то е напълно интегрирано в други дисциплини/курсове. Например в Университета за национално и световно стопанство (България) темите, свързани с приобщаващите иновации и социалното предприемачество, са включени в дисциплини като: Иновации; Икономика на иновациите; Основи на предприемачеството; Икономически политики; Икономика на развитието; Публична администрация; Бизнес операции; Маркетинг; Управление на човешките ресурси; Корпоративна социална отговорност и др.

Според Pittaway & Edwards (2012 г.) основната идея на вграденото обучение по предприемачество е да се предостави на студентите, особено в несвързани с бизнеса специалности, опит в (социалното) предприемачество директно в рамките на дисциплините, включени в техните образователни програми, и по този начин да се гарантира, че това, което научават, е от значение за областта на знание, в която се специализират. Carey и Matlay (2007 г.) твърдят, че обучението по (социално) предприемачество е заложено в педагогическия подход. Те дават пример с творчески

дисциплини, в които образованието по (социално) предприемачество може да бъде вградено чрез самостоятелна работа по проекти, чрез методи за оценяване, основани на представяне и обосноваване на идеи, и покана на гост-преподаватели - самонаети практики/творци или предприемачи в творчески сектори. Ако се следва аргументът за вграденото (или имплицитно) обучение по ПИ&СП, то всяка дисциплина би могла да промени стила на преподаване и оценяване, за да насърчи иновационните и предприемаческите умения и нагласи. В следващите глави на настоящия инструментариум се описват предприемаческите компетентности и подходите за преподаване/обучение, благоприятстващи развитието им.

Включване на обучението по ПИ&СП в извънкласните дейности във вузовете

Извънкласното обучение по ПИ&СП означава, че то се предоставя не като част от образователните програми, а като допълнителна възможност за обучение, предлагана в рамките на университетската екосистема. Например центровете предприемачество и бизнес инкубаторите са често срещани структури в университетите, които подкрепят студентите си да стартират предприятия, като същевременно им дават възможност да се възползват от знания и опита на академичния персонал (Carey & Domboka, 2019, с. 10). Инкубаторите или центровете за предприемачество предлагат подкрепа, която дава възможност на студентите да започнат и управляват бизнес като част от обучението си. Студентите работят под ръководството на бизнес ментор и могат да развиват и тестват идеите си, използвайки инфраструктурата на университета. В сивото поле по-долу е представен пример за център за стартиращи предприятия в Университета за национално и световно стопанство в София, България.

Хъб за стартиращи предприятия

Университет за национално и световно стопанство, България

Стартъп хъбът в Университета за национално и световно стопанство (УНСС) функционира като подразделение на Междуниверситетския център за развитие на кариерата. Той предоставя на студентите структурирана подкрепа, необходима за превръщането на зараждащите се идеи в работещи бизнес модели.

Хъбът организира и осъществява дейности като:

- *Открити лекции*, изнасяни от външни заинтересовани страни по различни теми, например „Предприемачество с ограничени ресурси“ или „Предприемачески умения“;
- *Менторски кафета*, в рамките на които студентите получават подкрепа от външни наставници (успешни предприемачи и експерти в областта на финансите, маркетинга и продажбите) при разработването на план за своето стартиращо предприятие. Наставниците обикновено идват от местни компании и организации, като например Фонда на фондовете (институцията, която управлява средства по различни национални оперативни програми, съфинансирани от Европейските структурни и инвестиционни фондове), Българската асоциация на стартиращите предприятия и др.
- *Състезание за стартиращи предприятия* - ежегодно събитие, на което учениците представят идеите си за стартиращи предприятия пред жури, а победителите получават финансиране за стартиране на бизнеса си. Обикновено състезанието се предхожда от поредица от менторски кафета, които помагат на студентите да развият идеите си до нивото, изисквано от състезанието.
- *Сесии за ролеви игри*, целящи тестване на стартиращо предприятие в среда, симулираща реален пазар. Тази игра позволява на притежателите на идеи за стартиращи предприятия да разберат процеса на стартиране на бизнеса и да видят

как пазарът може да реагира на продукта/услуга, която ще предлагат.

Друг пример за извънкласна дейност, насочена към социалното предприемачество, е програмата Enactus. Enactus е „глобална мрежа от лидери, ангажирани с използването на бизнеса като катализатор за положително и социално въздействие върху околната среда“ (Enactus, 2023: уебсайт). Тя има 33 независими национални представителства, включително осем представителства в Европа (в Белгия, Франция, Германия, Италия, Нидерландия, Полша, Обединеното кралство и Украйна). Основната им програма е насочена към студенти и продължава една академична година. Студентите формират екипи в своите университети, анализират нуждите на местната общност, определят тази, с която ще се справят, разработват творчески бизнес решения и стартират проект или предприятие, което да отговори на тази нужда. Студентите преминават обучение по „лидерство, работа в екип, управление на проекти и бизнес принципи“ (ibid.) и се подпомагат от обучен от Enactus преподавател, служители на Enactus и бизнес консултативен съвет. Програмата завършва с национално състезание и световна купа на Enactus.

В следващата глава за участието на заинтересованите страни в образованието по ПИ&СП са дадени допълнителни примери за университетски бизнес инкубатори и за това как техните програми/курсове подпомагат иновациите и мотивират студентите да се заемат с предприемачество.

Допълнителни идеи за внедряване на ПИ&СП във висшето образование

Заинтересованите страни, участващи в дискусийните панели и интервютата, подчертаха, че освен учебните и извънкласните начини за внедряване на приобщаващи иновации и социално предприемачество във висшето образование, университетите могат да приемат и други стратегии:

- Политика и застъпничество: Взаимодействие с политиците и отстояване на политики, които подкрепят социалното предприемачество и приобщаващите иновации. Насърчаване участието на студентите и преподавателите в конференции, семинари и политически диалози, за да допринесат за развитието на екосистема, позволяваща инициативи със социално въздействие.
- Съвместни изследвания: Насърчаване на преподавателите и студентите да провеждат изследвания в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество. Подкрепа за интердисциплинарни изследователски проекти, които имат за цел да разработят иновативни решения за социални предизвикателства. Насърчаване на сътрудничеството между академичния персонал, представителите на индустрията и заинтересовани страни от общността, за да се гарантира, че изследванията имат социално въздействие.
- Партньорства и мрежи: Насърчаване на партньорства със социални предприятия, организации с нестопанска цел и местна администрация за създаване на възможности за сътрудничество по проекти, стажове за студенти и участие в съвместни изследователски инициативи. Ангажиране с местните общности, за да се отговори на техните специфични нужди и да се разработят устойчиви решения.
- Финансиране и награди: Създаване на възможности за финансиране и награди (например в сътрудничество с фондове за рисков капитал) специално за инициативи в областта на социалното предприемачество и приобщаващите иновации. Насърчаване на студентите и преподавателите да кандидатстват за безвъзмездни средства, за да разработват и реализират своите проекти за социално въздействие и да превърнат идеите си в реалност.

- Ангажиране на завършилите: Създаване на платформи за завършилите, които участват в социалното предприемачество и приобщаващите иновации, за да споделят своя опит, да напътстват настоящите студенти и да предоставят възможности за работа в мрежа. Таки платформи и мрежи могат да предложат ценна подкрепа да отворят възможностите за сътрудничество за студентите, които се интересуват от тази област.
- Измерване и оценка: Разработване на механизми за оценка и измерване на социалното въздействие, създадено от инициативи, ръководени от студенти, и социални предприятия. Включване на подходи за измерване на въздействието в съдържанието на учебните програми, за да се постави фокус върху резултатите и устойчивостта.

Чрез реализиране на тези стратегии висшите учебни заведения могат да играят ключова роля в образование на следващото поколение социално осъзнати иноватори и предприемачи, които ще допринесат за положителна промяна в обществото.

Изисквания към разработването на учебни програми

Процесът на разработване на учебната програма включва изготвяне на документация, съдържаща описание на програмата. Тази документация трябва да дава възможност за цялостна оценка на програмата, по-специално:

- Проверка дали програмата отговаря на минималните изисквания, определени в съответните разпоредби на национално и институционално ниво;
- Оценка на възможностите и условията за изпълнение на програмата, включително проверка дали катедрата (или факултета), която (който) представя проекта на програмата, отговаря на изискванията, определени в съответните разпоредби.

Оценката на учебната програма въз основа на представената документация води до:

- Вземане на решения за приемане на програмата от факултетния съвет и академичния съвет;
- Издаване на решение от Министерството на образованието (или от друг компетентен орган, когато и ако е необходимо), което дава право на отговорния факултет да изпълнява програмата.

Документацията, свързана с учебната програма, трябва да включва следните основни части:

- Общо описание на програмата
- Описание на планираните резултати от обучението
- Описание на структурата на програмата: учебен план; учебни модули и практическо обучение, включени в програмата
- Описание на условията за изпълнение на програмата
- Описание на образователните подходи и методи, използвани в програмата
- Описание на вътрешната система за осигуряване на качеството на обучението

Описанията трябва да съдържат информация за продължителността на програмата (в семестри) и нейната натовареност (в кредити ECTS и учебни часове). В програмата следва да се посочи и процентът кредити, които могат да бъдат получени чрез завършване на избираеми модули. Описанието на методите за оценяване на предвидените резултати от обучението обикновено се предоставя на ниво отделни образователни модули. На ниво учебна програма то може да се отнася само за някои специфични резултати от обучението, особено за социалните компетентности, чието постигане е резултат от завършването на учебната програма като цяло.

Тази документация е важна както за утвърждаване на програмата, така и за реализацията ѝ. Тази документация може да бъде полезна и при разработването на информационни и рекламни материали за кандидатите, студентите, академичния и административния персонал и други заинтересовани страни. Публикуването на актуална, безпристрастна и обективна информация за програмите, предлагани от даден университет, е един от критериите в системите за осигуряване на качеството на образованието в Европейското пространство за висше образование. Следователно всякакви опити на даден университет да ограничи достъпа до информацията относно планираните резултати от обучението, методите за оценяване, учебните планове, съдържанието на обучението и подходите за преподаване, например с цел защита на интелектуалната собственост, са неоправдани.

Заклучение

В тази глава е направен преглед на различните възможности за интегриране на приобщаващите иновации и социалното предприемачество във висшето образование. По-конкретно, в нея се разглеждат разработването и провеждането на самостоятелна образователна програма, самостоятелна дисциплина/курс в рамките на различни образователни програми, както и напълно интегрирано обучение по ПИ&СП, постигнато чрез използване на подходи за преподаване и учене, благоприятстващи развитието на умения, свързани с иновациите и предприемачеството. В главата е представен и кратък преглед на извънаудиторния подход за провеждане на обучение по ПИ&СП, който предполага партньорство с университетски бизнес инкубатори, центрове за предприемачество или подобни звена. Начинът, по който даден университет ще действа, зависи от неговия специфичен контекст. Важно е обаче да се гарантира, че образованието по ПИ&СП е контекстуализирано и позволява на всички заинтересовани студенти да получат достъп до него.

Представеният начин за документиране на работата по разработване на учебна програма трябва да се разглежда като предложение, което може да бъде променено и адаптирано. В никакъв случай това не трябва да се разглежда като опит за въвеждане на стандарти в областта на създаването на документация, свързана с учебните програми. Решенията по тези въпроси следва да се вземат на университетско ниво и да бъдат приведени в съответствие с изискванията или насоките на оторизираните институции (например в Полша - Министерството на науката и висшето образование, Генералният съвет за наука и висше образование и Полската комисия по акредитация).

Въпроси за рефлексия

- Вашият университет предлага ли учебни програми, курсове или извънкласно обучение в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество?
- Ако отговорът е „да“, как би могло да се подобри предлагането на обучение по ПИ&СП (например да обхванат повече студенти)?
- Ако не, какъв подход за включване на обучението по ПИ&СП е най-подходящ за вашия институционален контекст? Какви институционални рамки съществуват, които биха могли да помогнат или да попречат на прилагането на този подход?
- Какви са националните и институционалните изисквания за разработване на учебни програми и учебни модули, които трябва да се спазват, ако се разработва и включва в учебните планове самостоятелен курс по ПИ&СП?

Референции

1. Akt prawny (2023) URL: <https://sejm.gov.pl/>. Accessed on 15.03.2023.

2. Carey, C. and Matlay, H. (2007) Entrepreneurs as educators. The case of the creative industries in the UK. Industry and Higher Education, Vol. 52 No. 8/9, pp. 694–709.
3. Carey, C. and Matlay, H. (2011) Emergent issues in enterprise education: The educator's perspective Industry and Higher Education Vol: 25 No 6 pp 441-450.
4. Carey, C. and Hill, I. (2017) Part II: The practice and Business Model of Social Enterprises Mission, Structure, and Management of Social Entrepreneurial organizations. BEST: Business Education for Sustainability Teaching Corporate Social Responsibility and Social Entrepreneurship for Sustainable Local and Regional Development.
5. Carey, C. and Domboka, T. (2019) Resource Pack on Entrepreneurship and Social Entrepreneurship Education. AHEAD: African Higher Education Leadership in Advancing Inclusive Innovation for Development. URL: https://ahead-project.net/documents/18/WP2_4_Resource_Pack_on_EE_final.pdf. Accessed on 30.05.2023.
6. Enactus. (2023) Enactus who we are and what we do? URL: <http://enactus.org/who-we-are/our-story/>. Accessed on 13.06.2023.
7. Portal Gov.pl (2023) Kształcenie - Ministerstwo Edukacji i Nauki. URL: www.gov.pl. Accessed on 15.03.2023.
8. Portal Gov.pl (2023) Konstytucja dla Nauki - Ministerstwo Edukacji i Nauki. URL: www.gov.pl. Accessed on 15.03.2023.
9. Pittaway, L. and Edwards, C. (2012) Assessment: examining practice in entrepreneurship education. Education and Training, Vol. 54 No. 8/9, 2012, pp. 778-800.

Инициативи за ПИ&СП, ръководени от заинтересованите страни, и сътрудничество на вузовете с външни заинтересовани страни

Цел

В тази глава са представени примери за програми за приобщаващи иновации и социално предприемачество, изпълнявани от различни заинтересовани страни, които могат да бъдат адаптирани към учебните програми за висше образование. Насърчава се съвместното участие на заинтересованите страни в процеса на разработване и провеждане на обучението по ПИ&СП във висшите учебни заведения чрез представяне на:

- Иновативен подход за изграждане на многоелементно образование в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество;
- Примери за това как да се идентифицират и адаптират към академичната среда елементи от програми, ръководени от различни заинтересовани страни;
- Ползата от прилагането на различни подходи, методи и техники в обучението по ПИ&СП в университетите;
- Идеи за сътрудничество между университет и други заинтересовани страни в областта на ПИ&СП.

Въведение

Развитието на образованието по приобщаващи иновации и социално предприемачество в университетите изисква не само академични ресурси. Методическите подходи, които биха могли да се приложат, може да се открият в различни програми, които се реализират от други заинтересовани страни. Различни частни компании, неправителствени организации, благотворителни организации и т.н. предлагат иновативни програми в подкрепа на хората. Някои елементи на такива програми могат да бъдат адаптирани и използвани в преподаването на ПИ&СП в университетите.

Ако висшето образование иска да бъде в крак с постоянно променящия се пазар на труда, то трябва постоянно да обновява програмите си. Това включва не само теоретични знания, но преди всичко практически елементи, извлечени от опита на участниците на пазара на труда, като например:

- Местни компании, предприемачи, включително социални предприемачи;
- НПО, фондации, асоциации;
- Местна администрация;
- Финансиращи агенции;
- Други доставчици на ПИ&СП.

Техният опит може да се използва в преподаването в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество. Иновативните методи и многокомпонентните учебни програми, които излизат извън рамките на лекциите и упражненията в класната стая, са изключително ефективни за подобряване на знанията, практическите умения и нагласите на учениците. Ето защо е важно да се предоставят примери за това как различните групи заинтересовани страни могат да допринесат за учебния процес във висшите учебни заведения. Съчетаването на теорията и практиката извън академичните стени, тестването на решенията, разработени по време на занятията, в реални пазарни сценарии е от решаващо значение в областта на ПИ&СП.

Участие на заинтересованите страни в обучението по ПИ&СП

Институциите за висше образование, които желаят да приложат нови многокомпонентни програми за подобряване на компетентността на своите студенти в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество, могат да се възползват от богатия опит на други институции, които вече провеждат собствени автономни дейности в тази област, често в сътрудничество с академичната общност. По-долу са дадени примери за такива програми, които вече се изпълняват на различни нива на образование или от различни участници на пазара на труда. Те са препоръчителни и лесно могат да бъдат пренесени във висшето образование, като се изберат определени части и се адаптират към контекста на принципа „намери>избери>приспособи“. Те могат също така да послужат като вдъхновение за разработване и осъществяване на собствени учебни програми на висшите училища в областта на ПИ&СП с участието на външни заинтересовани страни и въз основа на техните добри практики.

1. Образование в началното, средното и професионалното училище

Образователни програми с участието на местни предприемачи за подобряване на компетенциите на учениците в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество се прилагат в началните етапи на образованието. Описаният по-долу опит следва да послужи като пример за това как различните заинтересовани страни могат да бъдат включени в учебния процес независимо от нивото на образование.

Програмата „Отвори фирма“ се организира от фондация „Джуниър Ачийвмънт“ в рамките на Световната седмица на предприемачеството. Тя се провежда едновременно в 160 държави по света, като целта е да се създаде социална среда, която активно да подкрепя предприемаческите нагласи и инициативи на младите хора. Проектът се състои от дейности в класната стая в училище или в предприятие, които показват практическите аспекти на управлението на бизнес. След това учениците могат да проучат възможностите за бъдеща професионална реализация. Местни предприемачи разказват за спецификата на собствения си бизнес, споделят опита си и показват какво да се направи, за да се постигне успех след завършване на образованието. Проектът е

цикличен и всяка година има свои специфични цели и теми (например човешки ресурси или маркетингови въпроси). В проекта участват и си взаимодействат ученици, учители и местни предприемачи. Кандидатстването е безплатно; всяко учебно заведение получава подробна програма и въз основа на нея кани местен работодател да се включи. Заедно те създават учебна програма, която след това се провежда в класната стая.

В изданието на „Отвори фирма“ през 2021 г. взеха участие 1 018 компании и 32 874 ученици; бяха проведени 1 273 образователни срещи. Програмата дава възможност на своите участници - ученици и учители - да се подготвят за живота в условията на пазарна икономика и дава възможност на младите хора да придобият знания и практически умения, които да улеснят реализацията на техните професионални планове. За фирмите това е чудесна възможност да се популяризират и да установят нови контакти в местната среда. Училищата получават възможност да обогатят образователното си предложение с интересни дейности, които да подготвят учениците за бъдещия им образователен път.

Друг добър пример за дейности, насочени към училищата, е програмата „Щафета за социални иновации“, провеждана от фондация „Джуниър Ачийвмънт“ с подкрепата на датската застрахователна компания „Национале Недерланден“. Програмата представлява международно състезание сред ученици за най-добра иновативна бизнес идея, която отговаря на социални нужди в областта на образованието, здравеопазването, социалното включване, подобряването на качеството на живот и устойчивото развитие. Участниците се разделят на отбори и се регистрират в платформата на „Щафета за социални иновации“. Отборите разработват социални иновации въз основа на съдържанието, включено в платформата. Екипите разработват решение, което има шанс да съществува в реалния свят. Те се опират на реални проблеми в своята местна среда. Провеждат пазарни проучвания, предлагат бизнес решения, които биха могли да бъдат пуснати на пазара под формата на социално предприятие. Съдържанието на платформата и дейностите по проекта са в съответствие с учебната програма по социално предприемачество по отношение на:

- изучаване на основните концепции на предприемачеството;
- запознаване с принципите на предприемачеството в условията на пазарна икономика, организационните и правните форми, иновативните бизнес модели и процедурата за регистриране на предприятие;
- разпознаване на етичните и неетичните действия в икономическия живот и корпоративната социална отговорност;
- проектиране на дейности за създаване на собствен бизнес или за предприемане на други начинания от социално-икономически характер;
- анализ на средата на предприятието, включително на пазара, на който то оперира;
- използване на придобитите икономически знания за развиване на предприемаческа нагласа като едно от основните условия за активно участие в социално-икономическия живот;
- интерес към управлението на собствен бизнес и мотивация за непрекъснато самоусъвършенстване и инвестиране в себе си;
- използване на пазарните възможности, проявяване на инициатива, изобретателност и преодоляване на вътрешни и външни бариери;
- развитие на проактивност, отговорност за себе си и другите;
- оценяване на предприемаческите нагласи в ежедневието, готовност за активно участие в социално-икономическия живот на страната и споделяне на отговорността за нейното развитие;

- оценяване на ролята на предприемачите в изграждането на конкурентоспособна икономика по отговорен начин, както и оценяване на икономическата свобода и частната собственост като стълбове на пазарната икономика.

Всички участници в програмата „Щафета за социални иновации“ получават знания за социалните иновации и социалното предприемачество чрез интересни материали и задания, като например профили на социални предприемачи, викторини, практически упражнения и сесии със социални предприемачи. Те също така проучват нуждите на своите клиенти и целева група и въз основа на резултатите разработват идея за социална иновация, която ще допринесе за решаването на социален проблем в тяхната местна среда. Те също така практикуват как да приложат тази иновация под формата на социално предприятие под ръководството на ментори, определят необходимите дейности, разходите за изпълнение, каналите за разпространение, необходимите ресурси и планират промоционални дейности. Накрая екипът представя идеята си пред жури - служители на партньора по проекта. Печелившите екипи получават награди, но най-големият ефект от програмата е стартирането на печелившата бизнес идея.

2. Автономни университетски проекти

Университетите не изостават по отношение на програмите, които се предлагат на студенти в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество. Въпреки липсата на финансиране за социални проекти, академичният сектор често използва външни източници на финансиране, като например публични средства. Финансиращите агенции, разполагащи с национални бюджетни ресурси, фондовете на ЕС като Европейския социален фонд или други международни програми могат да бъдат друга група заинтересовани страни, които откриват възможности за образователни инициативи.

Пример за проект, който е получил външно финансиране, е „Младежкият университет на Мазовия“. Той беше реализиран и пилотно приложен във Варшавския университет. Основната цел на проекта беше да се подобрят компетенциите на студентите в следните области: финансова грамотност, предприемачество, критично мислене и умения за учене. Програмата беше осъществена по време на поредица от обучения във Варшава, в Икономическия факултет на Варшавския университет. Проектът продължи 35 месеца, през които бяха проведени 30 обучения (състоящи се от три 10-часови модула), всяко в група от 8 до 12 души:

- Модул I - финансова грамотност (10 дидактически часа)
- Модул II - предприемачество (10 дидактически часа)
- Модул III - критично мислене и способност за учене (10 дидактически часа)

Всеки курс на обучение беше планиран да продължи 30 учебни часа, разделени на пет 6-часови блока, въпреки че можеше да бъде договорен различен график в зависимост от предпочитанията на преподавателите и студентите. В края на курса всеки ученик получаваше личен сертификат. Най-малко 80% от учениците, участвали в проекта, подобриха своите компетенции, признати за перспективни на пазара на труда.

3. Програми, изпълнявани от местните власти

Друга група заинтересовани страни са местните власти. Много от тях са разработили програми в подкрепа на приобщаващите иновации и социалното предприемачество. Такъв пример е град Гдиня, който е създал специално звено, отговарящо за дейностите в областта на ПИ&СП. Лабораторията за социални иновации (ЛСИ) е автономно бюджетно звено на кметството на Гдиня, което отговаря за разработването и подкрепата на иновативни социални решения за гражданите. ЛСИ също така е въплъщение на идеята, че за да се развива устойчиво и да постига трайни резултати, един град се нуждае от

нови идеи не само в технологичната и икономическата област, но и във всички социални дейности, насочени към жителите. Целта на SIL е да разработва, подкрепя и насърчава иновативни социални решения, за да подобри стандарта на живот на всички жители на Гдиня независимо от тяхната възраст, адрес и социален произход.

Лабораторията за социални иновации в Гдиня и фондация Сточня („Корабостроителница“) от Варшава изпълняват проект „Ориентирани към човека иновации. Подкрепа за развитието на микроинновациите в областта на социалното включване“. Целта на проекта е да се инкубират иновативни идеи в областта на социалното приобщаване, така че те да имат възможно най-голям потенциал за разпространение. Основната задача е да се наберат в отворена национална покана иновативни идеи за услуги, продукти, решения, а след това да се подкрепят техните автори в усъвършенстването, развитието и тестването на идеите им с помощта на предоставените безвъзмездни средства. Следващият етап включва разпространението на 10-те най-успешни решения, включително дейности в подкрепа на усвояването на иновациите от целевата група.

От три години в Лабораторията за социални иновации в Гдиня функционира „Инкубатор за идеи“, а в Дома за социални иновации във Варшава – „Мечтатели и занаятчии“. Основният модел на подкрепа, предлаган от тези звена, са т.нар. инкубационни цикли, т.е. процесите, включващи набиране, подкрепа и разработване на иновативни идеи и тяхното тестване, последвани от оценка, усъвършенстване на окончателния вариант на решението и разпространение на най-добрите от тях. В рамките на предишните покани приблизително 100 иновационни идеи получиха подкрепа за усъвършенстване на концепцията и изготвяне на прототип на иновационно решение (например под формата на обучение, индивидуални консултации и наставничество). При подпомагането на идеите наставниците заедно с иноваторите преценяваха дали това всъщност са най-добрите отговори на разглеждания проблем и при какви условия решенията биха могли да се развият и да работят най-ефективно. След няколкомесечен инкубационен период бяха избрани 52 иновации, на които бяха отпуснати безвъзмездни средства (приблизително 40 000 злоти или 9 000 евро), за да изпробват решенията си на практика. Десет от тези социални иновации ще бъдат разпространени, като се предприемат стъпки за интегрирането им в практиката.

4. Дейности, извършвани от други заинтересовани страни

Много проекти и програми за приобщаващи иновации и социално предприемачество, чиито елементи могат да се използват за преподаване в тази област, се осъществяват от други заинтересовани страни, като НПО или институции, работещи в областта на социалните иновации и приобщаването. Отличен пример за сътрудничество между университет и външна организация са Академичните бизнес инкубатори (АБИ). Академичните бизнес инкубатори са звена, създадени в академични центрове в цяла Полша. Идеята на АБИ е да се създадат идеални условия за развитие на бизнес идеи. Те представляват комбинация от теоретичните знанията на академичния персонал и студентите на университета и практическите познания за функционирането на компаниите в Полша.

Мисията на АБИ е да създава условия за развитие и комерсиализация на иновациите. Целта на инкубаторите е да предоставят практически познания на студентите, за да могат да приложат теоретичните знания, получени в университета, към практиката. Програмата на АБИ позволява на студентите да изпробват идеите си на пазара при преференциални условия и без да се налага да регистрират предприятие. Работата в

инкубатора е начин студентите да придобият опит в бизнеса, да обменят идеи и да създадат бизнес контакти.

Академичните бизнес инкубатори са един от проектите, които подкрепят младите предприемачи в усилията им да развият своите интереси и да постигнат финансова независимост. Бизнес инкубаторът е един от новите начини за развитие на предприемачеството и подпомагане на компаниите да преодолеят кризите по пътя си. Идеята за инкубация се отнася до фазите на развитие, през които преминава всяка новосъздадена компания. В рамките на академичните бизнес инкубатори студентът, управляващ предприятието, известен като бенефициент, получава:

- юридическа правосубектност на АБИ;
- счетоводно управление на дружеството;
- цялостна правна помощ;
- достъп до служебните помещения;
- възможността за получаване на средства за функционирането на дружеството;
- набор от курсове за обучение за подобряване на ефективността на управлението на бизнеса;
- екип от експерти;
- съдействие за брендиране на компанията.

Функционирането, като част от Академичните бизнес инкубатори, дава възможност за други видове помощ, включително:

- правото да използва марката на Академичния бизнес инкубатор;
- съдействие за популяризиране и реклама с помощта на маркетингови агенции;
- организиране на бизнес срещи и съдействие за намиране на бизнес партньори;
- организиране на конференции и панаири за популяризиране на компаниите в АИП.

Финансовите операции на студентското дружество се извършват чрез подметката на АБИ. Участникът има възможност да изплаща средства по договор за изработка или по поръчка.

Проектът АБИ е насочен не само към студенти, но и към всички хора на възраст под 30 години. От услугите на Академичния бизнес инкубатор, освен студенти и завършили, може да се възползва всеки, който има идея за своя първи бизнес. Като цяло може да се каже, че АБИ са предназначени да помагат на младите хора да започнат и развият своя бизнес. Собственикът на бизнес в АБИ може да се концентрира максимално върху това да направи своето предприятие динамично, развиващо се и финансово печелившо. Бенефициентът на АБИ не трябва да се притеснява за техническите въпроси, свързани с управлението на неговия или нейния бизнес, и не се фокусира върху бариерите, които съществуват на пазара. Досега Академичните бизнес инкубатори са постигнали следните резултати:

- мрежа от 48 инкубатора в университети, разположени в цяла Полша;
- най-голямата мрежа на АБИ в Европа;
- повече от 250 гранта (безвъзмездна помощ) за откриване на собствен бизнес;
- досега инкубаторите са стартирали над 10 000 компании и консултирали повече от 17 000 души, които се интересуват от започване на собствен бизнес.

Стратегии за ангажиране на заинтересованите страни в областта на ПИ&СП

Участниците в дискуссионните панели и интервютата на InnoSocial подчертаха, че стратегията за ангажиране на заинтересованите страни в образованието в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество трябва да се основава на разбирането на понятието „екосистема“. Екосистемата в областта на иновациите и предприемачеството се определя като „общност от взаимодействащи си участници,

които всички си влияят взаимно чрез своите дейности“ (Jacobides et al., 2018, p. 2257, цитирано в Diaz Gonzalez & Dentchev, 2021). Взаимодействието на тези участници (заинтересовани страни) в различни дейности дава възможност за мобилизиране на ресурси, знания и способности, които биха могли да подобрят инициативите за образование и обучение в областта на ПИ&СП и да подкрепят начинаещите иноватори и социални предприемачи.

Университетите играят ключова роля в екосистемата на иновациите и (социалното) предприемачество, тъй като вузовете разполагат с механизми за насърчаване на участието и подкрепата на екосистемата, като например:

- Консултиране със заинтересованите страни (работодатели) относно уменията и компетенциите, необходими за разработване на иновации и (социално) предприемачество, и използване на тяхното мнение като принос към разработването на учебните програми;
- Покана на гост-лектори (социални предприемачи), които биха могли да споделят своя опит, например в стартирането и управлението на бизнес, преодоляването на предизвикателствата, които се появяват по пътя, или управлението на определени бизнес процеси;
- Провеждане на съвместни инициативи между университетите и бизнеса, като например програми за наставничество и майсторски класове, предоставяни от представители на бизнеса на студентите (например наставничество за започване на социално предприятие); ангажиране на студентите в решаването на реални предизвикателства, пред които са изправени партньорските предприятия (например разработване на бизнес стратегии за партньорски социални предприятия); организиране на учебни посещения в партньорски предприятия; и изпълнение на съвместни проекти, които имат положително социално или екологично въздействие;
- Създаване на университетски центрове за социално предприемачество, които биха могли да предоставят целева подкрепа на социалните предприемачи, например за разширяване на дейността им или за набиране на средства в подкрепа на тяхната кауза;
- Партньорство с местни органи на публична власт и неправителствени организации, които биха могли да предоставят информация за реалните социални предизвикателства на членовете на местната общност, по-специално на хората с ограничени възможности и специални нужди, които университетите биха могли да решат чрез научни изследвания и иновации.

Заклучение

Съществуват редица програми, изпълнявани от различни заинтересовани страни, които подкрепят приобщаващите иновации и социалното предприемачество. Някои от тях работят на кръстопътя между академичните дейности и дейности на различни организации, като например частни компании, (социални) предприемачи, НПО, фондации, местни власти, финансиращи агенции и други доставчици на услуги в областта на ПИ&СП, представени в тази глава. Много от програмите могат да се похвалят с отлични резултати и биха могли да бъдат от полза за вузовете. Университетите биха могли да включат представители на външни организации, които водят такива програми, в разработването на учебния план (например да дават съвети относно структурата на курса, използваните педагогически методи, планираните дейности и т.н.) и/или провеждането на занятията (например да изнасят лекции, да бъдат ментори на иновационни проекти, да бъдат членове на жури в конкурси за стартиращи предприятия и т.н.). Техният опит може да бъде много полезен при създаването на нови образователни пътеки в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество.

Въпроси за рефлексия

- Обикновено ли включват заинтересованите страни в разработването и предоставянето на учебни програми? Какви методи на участие използват?
- Знаете ли за някакви програми или инициативи в областта на МИО и ЗИП, които се предлагат от партньорските Ви ВУЗ-ове или други организации?
- Възможно ли е да адаптирате някои елементи от програми или инициативи в областта на МИСИ, предлагани от други организации, към вашия контекст?
- С кои местни, регионални, национални или международни организации можете да си сътрудничите в областта на приобщаващите иновации и социалното предприемачество?

Референции

1. Diaz Gonzalez, A. and Dentchev, N. A. (2021). Ecosystems in support of social entrepreneurs: a literature review. *Social Enterprise Journal*, Vol. 17 No. 3, pp. 329-360. <https://doi.org/10.1108/SEJ-08-2020-0064>
2. Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości. Otwarta firmaŚwiatowy Tydzień Przedsiębiorczości. URL: <https://otwarta-firma.junior.org.pl/>. Accessed on April 10, 2023.
3. Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości. Program: Social Innovation Relay URL: <https://sir.junior.org.pl/>. Accessed on April 10, 2023.
4. Gdynia. Laboratorium Innowacji Społecznych. URL: <https://lis.gdynia.pl/projekty/> and
5. <https://lis.gdynia.pl/english/>. Accessed April 15, 2023.
6. Inkubator pomysłów. URL: <https://inkubatorpomyslow.org.pl/>. Accessed on April 17, 2023.
7. Mazowiecki Uniwersytet Młodzieżowy. URL: <https://www.wne.uw.edu.pl/mum>. Accessed on April 13, 2023.
8. AIP. URL: <https://aip.link/>. Accessed on May 15, 2023.

Области на знания и умения, придобити в рамките на обучението по ПИ&СП в университетите

Цел

В тази глава е направен преглед на знания и умения, които следва да се развиват в рамките на обучението по ПИ&СП в университетите въз основа на анализ на литературни източници и съществуващи учебни програми/курсове в дадената област. Главата включва и добра практика, представяща онлайн бакалавърска програма по отговорно предприемачество и мениджмънт, предлагана от Университета "Tomorrow", чиято структура може да даде идеи за планиране на курс по ПИ&СП във вуз.

Въведение

През последните години институциите за висше образование все повече се ангажират с насърчаване на образованието за социално предприемачество и социални иновации. Приобщаващата иновация, концепция, която първоначално беше създадена като двигател на развитието в трети страни, рядко се включва в програмите за висше образование. За да бъде включено образованието по приобщаващи иновации и социално предприемачество в учебните програми на висшите училища, е важно да се определи обхватът на тези две понятия, както и да се разбере структурата и съдържанието на съществуващите предложения за обучение в тази област. За тази цел консорциумът InnoSocial извърши задълбочен преглед на литературата и анализ на учебните програми в областта на ПИ&СП. Основната цел на анализа беше да се придобие представа за

темите/проблемите/предметните области, които биха могли да съставляват един курс в областта на ПИ&СП, както и за набора от умения, които следва да се развият чрез такъв курс.

Съдържание на учебните програми по ПИ&СП

Brock и Steiner (2019) са разработили методология за определяне на най-важните теми, които един курс или програма по социално предприемачество трябва да покрива, въз основа на анализ на съдържанието на дефинициите на това понятие. Те анализираха дванадесет определения на най-цитираните изследователи, като Dees et al. (2001), Bornstein (2004), Austin et al. (2006) и др. Въз основа на този анализ идентифицираха общите елементи, които се появяват във всички определения и следователно трябва да бъдат част от курса на обучение по социално предприемачество. Тези елементи включват:

- Социална нужда или проблем: обучението по социално предприемачество трябва да гарантира, че преподавателите могат да подготвят социално отговорни предприемачи, чиято мисия ще бъде свързана с решаването на социален проблем;
- Разпознаване на възможностите: Образованието по социално предприемачество трябва да даде възможност на студентите да се научат да разпознават, оценяват и използват възможностите, като по този начин превръщат идеите в целенасочени организации;
- Иновации: Образованието по социално предприемачество трябва да насърчава иновациите, тъй като те отличават социалното предприятие от организацията с нестопанска цел. Следователно студентите по социално предприемачество следва да разбират процеса на иновации и да могат да предлагат иновативни решения на социални проблеми.
- Масшабируемост: Образованието по социално предприемачество трябва да учи студентите, че социалното предприятие трябва да доведе до социална промяна, която е възможна, ако предприятието се разрасне чрез широко разпространение и разклоняване. Преподаването на темите за мащабируемост следва да позволи на студентите да разграничат социалното предприятие от малката общностна организация.
- Придобиване на ресурси: Образованието по социално предприемачество трябва да научи студентите да придобиват и използват ресурси за създаване на социална стойност. Това включва обучение на студентите как да създават партньорства, да набират средства и да осигуряват физически и човешки ресурси.
- Устойчиви бизнес модели: Обучението по социално предприемачество трябва да гарантира, че студентите могат да опишат как тяхното социално предприятие ще създава и предоставя стойност в дългосрочен план.

Прилагайки същия подход към концепцията за приобщаваща иновация, анализирахме девет определения (представени в приложение 1) на понятието „приобщаваща иновация“, които в няколко случая са преплетени с понятията „приобщаващ растеж“ и „приобщаващи иновационни политики“. Избраните за анализ определения произхождат или от научни статии, публикувани от признати изследователи в тази област (например Heeks, 2013; Johnson & Andersen, 2012), или от доклади на международни организации (като Организация за икономическо сътрудничество и развитие и Програма на ООН за развитие). Анализът доведе до определянето на следния списък с общи елементи, които трябва да бъдат включени в един курс в тази област:

- Социално развитие: образованието за приобщаващи иновации трябва да гарантира, че студентите се занимават с иновации с цел подобряване на качеството на живот на групите в неравностойно положение и осигуряване на достъп до качествени продукти и услуги на достъпна цена. Преподавателите следва да култивират

положително отношение към иновациите, насочени към социалните или екологичните нужди, както и към конкретните нужди на групите в неравностойно положение.

- Социално приобщаване: образованието за приобщаващи иновации следва да насърчава включването на групи в неравностойно положение (бедни, хора с увреждания, жени, възрастни хора, мигранти и бежанци, етнически малцинства и други маргинализирани групи) в научноизследователски, предприемачески и иновационни дейности.
- Индустриално и териториално приобщаване: студентите в курсовете по приобщаващи иновации трябва да са наясно с различните нива на приобщаване - социално (предишната точка), индустриално (например микропредприемачи и МСП) и териториално (напр. изоставащи или по-малко иновативни региони).
- Достъпност и разпространение на иновациите: обучението за приобщаващи иновации трябва да подчертае значението на разпространението на иновациите сред групите в неравностойно положение, т.е. да се гарантира, че иновациите ще достигнат до лица, организации и/или територии в неравностойно положение.

Анализът на концепциите за приобщаващи иновация и социално предприемачество показва, че те се съчетават добре и могат да бъдат комбинирани в един курс. Социалното предприятие, вдъхновено от приобщаваща иновация, може да се занимава със социални или екологични нужди на групи или територии в неравностойно положение. Следователно обучението по ПИ&СП трябва да насърчава тясното сътрудничество на учениците с външни заинтересовани страни (по-специално социални предприятия, НПО, неформални обществени групи и местни иноватори).

Анализът на съществуващите учебни програми в областта на приобщаващи иновации и социално предприемачество, допълнен от заключенията на дискуссионните панели и интервютата със заинтересованите страни, дава допълнителни идеи за съдържанието на един курс по ПИ&СП.

Елементи на съдържанието на курса по ПИ&СП

Въз основа на анализа на 25 програми в областта на ПИ&СП и консултациите със 72 представителя организации, въввлечени в образование по иновации и предприемачество, във всички страни от консорциума бяха определени следните елементи на съдържанието, които са от значение за обучението по ПИ&СП в университетите:

- Концепциите за приобщаващите иновации и социалното предприемачество
 - Иновации и социални иновации; как социалните иновации се различават от традиционното понятие за иновации; социалните иновации като двигател на социалното развитие;
 - Приобщаващи иновации: специфични характеристики и целеви групи; видове приобщаващи иновации и свързани с тях понятия (напр. иновации в полза на бедните, иновации от дъното на пирамидата, пестеливи иновации);
 - Социално предприемачество: какви са основните му цели; по какво се различава от традиционното предприемачество; как социалните и приобщаващите иновации са свързани със социалното предприемачество; насочване към и включване на групи, изложени на риск от изключване, в иновациите и социалното предприемачество;
 - Значение на ПИ&СП и мотивация на начинаещите предприемачи да инвестират в ПИ&СП;
 - Казуси, свързани с приобщаващи иновации и социални предприятия в нововъзникващи и развити пазари.

- Обществените предизвикателства и разработване на приобщаващи иновации за справяне с тях
 - Цели на устойчивото развитие и обществени предизвикателства;
 - Идентифициране и анализиране на социален/екологичен проблем или потребност (например свързани с образованието, здравеопазването, социалното включване, подобряването на качеството на живот и т.н.);
 - Дизайнерското мислене като подход за разработване на иновативни решения на проблеми (разбиране на процеса и техниките, използвани на всеки етап от процеса);
 - Прилагане на дизайнерско мислене за решаване на идентифициран социален/екологичен проблем или нужда; сътрудничество със заинтересованите страни в процеса.
- Проектиране на социално предприятие
 - Откриване на възможности за социален бизнес: превръщане на идеята за приобщаваща иновация (разработена в предишния блок) в социален бизнес;
 - Разглеждане на бизнес модели, подходящи за приобщаващи иновации и социално предприемачество, и създаване на бизнес модел за социално предприятие (прилагане на Social Business Model Canvas).
 - Разработване на бизнес план за социално предприятие
- Създаване на социално предприятие
 - Правни форми на социалните предприятия: закони и нормативни актове, уреждащи създаването и дейността на социалните предприятия на европейско и национално равнище;
 - Избор на организационна форма за социално предприятие;
 - Разработване на стратегия за финансиране (набиране на средства, донорски фондове, програми, финансирани от ЕС, които могат да подкрепят социално стартиращо предприятие);
- Осигуряване на устойчивост на социалното предприятие и измерване на социалното въздействие
 - Устойчивост на бизнеса и интегриране на социалните и екологичните въпроси в стратегическия план;
 - Измерване на социалното въздействие на социално предприятие.

Резултатите от анализа на учебните програми и консултациите със заинтересованите страни разкриха два варианта за структуриране на курс в областта на ПИ&СП:

- Версия 1: теоретичен блок, последван от практически блок (проект);
- Версия 2: всяка единица от съдържанието се състои от теоретична основа и практически задачи.

Компетенции, които трябва да се развият в рамките на курса InnoSocial

Курсът InnoSocial³ (вторият резултат от проекта) има за цел да се справи със социалните и обществените предизвикателства, като подпомогне развитието на компетенциите, от които студентите се нуждаят, за да разработват иновации и да започнат бизнес, преследващ социални цели. През последните години образованието, основано на компетентности, което се фокусира върху придобиването не само на знания, но и на умения и нагласи, привлече вниманието на университетите и колежаите по света. Една от основните причини за неговата популярност е подобряването на шансовете за заетост на студентите. Развивайки съответните умения и компетенции, учениците са по-добре подготвени да отговорят на изискванията на пазара на труда и да демонстрират

³ Учебна програма на курса InnoSocial: [/да се добави линк/](#) и учебно съдържание: [/да се добави линк/](#)

способностите си пред бъдещите работодатели. Този подход надхвърля теоретичните знания и набляга на практическото им приложение, решаването на проблеми, работата в екип и други важни умения, търсени от работодателите в различни отрасли.

В редица научни трудове и проучвания се обсъжда наборът от умения, към които е насочено образованието по социално предприемачество. Например Murray et al. (2018) изследва ключовите компетенции, необходими за лицата, ангажирани в инициативи за социални иновации. Те подчертават значението на умения като емпатия, системно мислене, сътрудничество и творческо решаване на проблеми. Santos et al. (2020) изследва уменията и компетенциите, необходими за социалните предприемачи. Това изследване представя цялостен анализ на множество казуси и определя като изключително важни няколко ключови компетенции - адаптивност, устойчивост, стратегическо мислене и измерване на въздействието.

Анализът на съществуващите учебни програми в областта на ПИ&СП показва, че за да се създаде собствено социално предприятие или да се работи в социален бизнес, са необходими следните умения:

- Системно мислене
- Критично мислене
- Способност за учене
- Предприемаческа нагласа
- Интерес към собствен бизнес
- Мотивация за непрекъснато личностно развитие
- Възползване от пазарните възможности
- Поемане на инициатива
- Изобретателност и способност за преодоляване на вътрешни и външни пречки
- Проактивност
- Отговорност за себе си и другите

Съществуват и изследвания, посветени на анализа и разработването на инструменти за оценка на иновационните и (социално)предприемаческите умения (Espiritu et al. 2012; García-González, 2021). Според резултатите от цялостно проучване, проведено в рамките на проекта „Мултидисциплинарни иновации за социална промяна“ по програма "Хоризонт 2020" (COST Action CA18236), Европейската рамка за предприемачески компетенции (EntreComp) осигурява солидна основа за разбиране и оценяване на компетенциите, към които следва да бъде насочено образованието за социални иновации и социално предприемачество.

EntreComp беше разработена през 2016 г. от Съвместния изследователски център на ЕС за Генерална дирекция „Трудова заетост, социални въпроси и приобщаване“, за да подкрепи активното гражданство, иновациите, пригодността за заетост и ученето чрез предприемаческо мислене и действия. Това е обща референтна рамка, която идентифицира 15 предприемачески компетентности (знания, умения и нагласи) в 3 ключови области (Идеи и възможности, Ресурси и В действие), описващи това, от което хората се нуждаят, за да бъдат предприемчиви и да създават финансова, културна или социална стойност за другите. 15-те предприемачески компетентности са разделени на тематични направления, които обясняват значението на всяка компетентност в практически план. Има общо 60 теми, които са допълнително дефинирани чрез 442 учебни резултата - какво знае, разбира и може да прави обучаващия се, разпределени в 8 различни нива на напредък - от начално до средно, напреднало и експертно ниво. Таблица 2 представя общ преглед на рамката на EntreComp за ниво „напреднали“.

EntreComp се основава на широко определение за предприемачество, което се основава на създаването на културна, социална или икономическа стойност. По този начин то обхваща различни видове предприемачество, включително социално предприемачество. Рамката е разработена така, че да бъде адаптирана и прилагана в подкрепа на развитието и разбирането на предприемаческата компетентност във всякаква среда - формално образование, неформално обучение и дейности за приобщаване. Ето защо тази рамката беше използвана като референтен документ за разработването на матрицата на компетенциите на курса InnoSocial.

ИДЕИ И ВЪЗМОЖНОСТИ	1. Определяне на възможности	Обучаемите могат да се възползват от възможностите и да ги оформят, за да отговорят на предизвикателствата и да създадат стойност за другите.	РЕСУРСИ	1. Самосъзнание и самоефикасност	Обучаемите могат да компенсират своите слабости, като работят в екип с други хора и доразвиват своите силни страни.	В ДЕЙСТВИЕ	1. Поемане на инициативата	Обучаемите могат да търсят възможности за поемане на инициатива за добавяне или създаване на стойност.
	2. Творчество	Учениците могат да превръщат идеите в решения, които създават стойност за другите.		2. Мотивация и постоянство	Обучаемите могат да останат фокусирани върху своята страст и да продължат да създават стойност въпреки неуспехите.		2. Планиране и управление	Учениците могат да прецизират приоритетите и плановете си, за да се адаптират към променящите се обстоятелства.
	3. Визия	Обучаемите могат да използват своята визия, за да направляват вземането на стратегически решения.		3. Мобилизиране на ресурси	Учениците могат да определят стратегии за мобилизиране на ресурсите, от които се нуждаят, за да създадат стойност за другите.		3. Справяне с неяснотата, несигурността и риска	Обучаемите могат да преценяват рисковете и да вземат решения въпреки несигурността и двусмислието.
	4. Оценяване на идеите	Обучаемите могат да разработят стратегии за максимално използване на стойността, генерирана от идеите.		4. Финансова и икономическа грамотност	Обучаемите могат да изготвят план за финансова устойчивост на дейност, създаваща стойност.		4. Работа с други хора	Обучаемите могат да създадат екип и мрежи въз основа на нуждите на дейността си по създаване на стойност.
	5. Етично и устойчиво мислене	Обучаемите действат, за да се уверят, че техните етични цели и цели за устойчивост са изпълнени.		5. Мобилизиране на другите	Обучаемите могат да вдъхновяват другите и да ги привличат за дейности, създаващи стойност.		5. Учене чрез опит	Обучаемите могат да подобрят способностите си да създават стойност, като се основават на предишния си опит и взаимодействие с другите.

Добри практики: Бакалавърска програма по отговорно предприемачество и управление

Университет Tomorrow

Цел: програмата има за цел да предостави на учащите се инструментите и начина на мислене на предприемачи, способни да решават най-неотложните предизвикателства на нашето време, като разработват ефективни решения и начинания.

Четири етапа на учене за развитие на компетентността:

Програмата преминава през четири различни етапа в зависимост от готовността на учащите се да напреднат:

- *Етап на ориентиране:* 6 въвеждащи модула от по 5 ECTS всеки, които имат за цел да помогнат на учащите да разберат обхвата на своята област на обучение и да започнат да определят своята собствена мисия.
- *Етап на калибриране:* 3 семестъра, в рамките на които обучаемите изпълняват 18 предизвикателства за калибриране, които имат за цел да помогнат на обучаемите да навлязат в основните си предметни и изследователски области и да придобият практически опит в своята област на обучение.
- *Етап на повишаване на квалификацията:* в този етап учениците разработват решения за предизвикателствата на 21-ви век, свързани с една от 17-те цели за устойчиво развитие. Решенията се разработват в сътрудничество с външните партньори (ментори) на университета.
- *Етап на активиране:* след като са придобили експертен опит по темата във фазата на калибриране и издигане, обучаемите се връщат към своята лична мисия и прилагат знанията и уменията си, за да проектират и създадат свой собствен стартап в Лабораторията по предприемачество или да работят по иновационен проект в сътрудничество с компания в Корпоративната лаборатория.

Обучение, основано на предизвикателства:

На всеки етап учащите се решават практически задачи под ръководството на експерти в областта. Ето един пример за предизвикателство:

- *Определете целта си,* като използвате съветите и насоките, предоставени от менторите.
- *Създайте своя лична мисия,* съобразена с целта ви, като използвате инструментите, предоставени от вашите наставници.
- *Анализирайте мисиите на 3-5 компании* и се вдъхновете от компаниите, чиито ценности ви допадат.
- *Включете се в дискусия за предизвикателството:* обсъдете мисиите с колеги и ментори, за да ги оцените; подгответе се да анализирате своята мисия.
- *Споделете личната си мисия:* усъвършенствайте и разширете личната си мисия въз основа на коментарите на вашите колеги и наставник, на това, което сте научили от мисиите на компаниите, и на информацията от дискусията за предизвикателството.

Ефективност на програмата

Програмата се основава изцяло на експериментален подход към обучението. В рамките на тази програма обучаемите започват да работят по свое собствено предприемаческо начинание още от първия ден на обучението си и практикуват всички инструменти, техники и методологии, които са включени в програмата, за да успеят в предприемаческата и вътрешнопредприемаческата сфера.

Заклучение

Анализът на концепциите за приобщаващи иновации и социално предприемачество, съществуващите учебни програми в областта на ПИ&СП, както и резултатите от

дискусионните панели и интервютата със заинтересованите страни предоставиха основа за разработването на курса InnoSocial. Този анализ актуализира необходимостта от задълбочено изследване в областта на приобщаващите иновации. Добавената стойност на курса трябва да бъде в обучението за създаването на иновативни приобщаващи продукти, услуги и процеси, насочени към групи, изложени на риск от изключване (бедни, мигранти и бежанци, жени, възрастни хора, хора със специални нужди, хора, живеещи в отдалечени райони), и отличаващи се с характеристики като достъпност, ефикасност, въздействие и важност за целевите групи. Използването на Европейската рамка за компетентност в областта на предприемачеството EntreComp за определяне и оценка на планираните резултати от обучението в областта на ПИ&СП подкрепя развитието на предприемаческите компетенции на европейско равнище.

Въпроси за рефлексия

1. Как разработеният материал насърчава студентите да развият чувство за социална отговорност и съпричастност към социалните предизвикателства?
2. Съществуват ли възможности студентите да си сътрудничат с местни общности или организации, за да решават реални проблеми чрез своите проекти за социално предприемачество?
3. Като обмисляте структурата и съдържанието на курса, има ли области, които се нуждаят от по-нататъшно развитие или изясняване?
4. Как можете да промените или подобрите материала, за да гарантирате, че учениците придобиват цялостно разбиране на принципите на ПИ&СП и тяхното практическо приложение?
5. Как можете да включите в учебния материал казуси от реалния живот или примери за успешни начинания в областта на социалното предприемачество?
6. Как тези примери помагат на учениците да свържат теорията с практиката и да ги вдъхновят да се замислят върху собствените си предприемачески идеи?

Референции

1. Austin, J., Stephenson, H. and Wei-Skillen, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: Same, Different, or Both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1): 1-22.
2. Bornstein, D. (2004). *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford: Oxford University Press.
3. Dees, J.G., Emerson J. and Economy, P. (2001). *Enterprising Nonprofits: A Toolkit for Social Entrepreneurs*, New York: John Wiley & Sons.
4. European Commission. (2016) EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. URL: <https://eige.europa.eu/resources/lfna27939enn.pdf>. Accessed on March 25, 2023.
5. Garcia-Gonzalez, A. & Ramirez-Montoya, M. S. (2021) Social entrepreneurship education: change maker training at the university. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, Vol. 11: 5, pp. 1236-1251. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/HESWBL-01-2021-0009/full/pdf?title=social-entrepreneurship-education-changemaker-training-at-the-university>. Accessed on March 21, 2023.
6. George, G., McGahan, A. M. and Prabhu, J. (2012) Innovation for inclusive growth: towards a theoretical framework and research agenda. *Journal of Management Studies*, 49(4), pp. 661-683. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/35456307.pdf>. Accessed on May 31, 2023.
7. Glennie, A., Ollard, J., Stanley, I. and Klingler-Vidra, R. (2020) Strategies for supporting inclusive innovation: insights from South-East Asia. UNDP. URL: https://media.nesta.org.uk/documents/FINAL_PUBLICATION_UNDP-RBAP-Strategies-for-Supporting-Inclusive-Innovation-2020_2.pdf. Accessed on May 31, 2023.

8. Heeks, R., Amalia, M., Kintu, R. and Shah, N. (2013) Inclusive Innovation: Definition, Conceptualisation and Future Research Priorities. Working Paper Series. Paper No. 53. Manchester: Centre for Development Informatics, Institute for Development Policy and Management, SEED. URL: <http://www.seed.manchester.ac.uk/subjects/idpm/research/publications/wp/di/>. Accessed on June 1, 2023.
9. Johnson, B. & Andersen, A. D. (2012) *Learning, Innovation and Inclusive Development*. Aalborg: Aalborg University Press. (cited in Heeks et al., 2013)
10. OECD (2021) *Inclusive Innovation Policy Toolkit*. URL: <https://rri-tools.eu/-/the-oecd-s-inclusive-innovation-policy-toolkit>. Accessed on May 30, 2023.
11. Vazquez-Parra, J. C., Garcia-Gonzalez, A. & Ramirez-Montoya, M. S. (2020). Social entrepreneurship competency: an approach by discipline and gender. *Journal of Applied Research in Higher Education*, Vol. 13: 5, pp. 1357-1373. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JARHE-09-2020-0317/full/pdf>. Accessed on March 20, 2023.

Подходи и методи за преподаване и учене, използвани в образованието и обучението по ПИ&СЕ

Цел

Тази глава допринася за разбирането, оценката и последващия избор на методики за учене и преподаване, които в най-голяма степен отговарят на целта за развиване и подпомагане на уменията, свързани с ПИ&СП. Представени са няколко методики, които вече се използват в учебните програми по ПИ&СП и чиято педагогическа ефективност е анализирана от изследователите. По този начин читателите на този документ могат да разберат кои методики в по-голяма степен съответстват на целта на техните курсове по ПИ&СП, както и да определят факторите, които трябва да се вземат предвид за успешното прилагане на методиката. Този материал следва да се разглежда като портфолио от възможни методически похвати, които да се подбират в зависимост от конкретни променливи, например специфични умения, които трябва да се развиват в курсовете, налични преподавателски ресурси и партньорства и др.

Въведение

Hattabou и др. (2021) са направили литературен обзор на научни статии, посветени на методиките за преподаване и учене, използвани в курсовете по социално предприемачество. Този обзор представлява преглед на най-широко разпространените и ефективни методики, прилагани от висшите учебни заведения за предоставяне и насърчаване на СП. Първо, всички споменати методики са изброени, за да се направи обобщение на съществуващите алтернативи, които биха могли да бъдат избрани; второ, признатите за по-ефективни методики са анализирани подробно, като са предложени и инструкции за правилното им прилагане. Където е възможно, е предоставен набор от практически примери, които вече се прилагат в курсовете по СП. Освен това накратко са представени и методиките, класифицирани като относително по-малко ефективни, за да се гарантира, че е разгледан цялостен набор от методики за преподаване и учене, подпомагащи развитието на уменията за социално предприемачество.

От една страна, досега при преподаването на дисциплините в областта на ПИ&СП във вузовете са прилагани т.нар. класически методики на преподаване. По-голямата част от

тях - с изключение на ролевите игри и казусите - се фокусират върху повишаване на осведомеността за това какво е ПИ&СП („преподаване за ПИ&СП“) и какви бъдещи кариерни пътища обучението по ПИ&СП отваря за студентите (Alourhzal & Hattabou, 2021). Характеризирайки се предимно с подходи, ориентирани към преподавателя, те включват фронтални лекции, разглеждащи теми, свързани с ПИ&СП; текстови материали; упражнения; обсъждане на казуси; дискусии с експерти; гост-лектори от социални предприятия; индивидуално менторство; и ролеви игри. От друга страна, най-ефективните методики са тези, които имат за цел да научат студентите как да станат социални предприемачи („преподаване чрез ПИ&СП“) и които включват активното участие на студентите в решаването на реални социални проблеми чрез иновативни бизнес решения.

Въпреки че методите, ориентирани към преподавателя, могат лесно да бъдат адаптирани към избраното учебно съдържание и да задоволят предимно нуждата от предаване на знания, включването на групови проекти за социално предприемачество в учебните програми е най-ефективният механизъм за подпомагане на студентите да развият компетенциите си чрез активно участие (Chang, Benamraoui, & Rieple, 2014) (Smith & Woodworth, 2012). Следователно проектите, основани на методологиите за „учене чрез услуги“ (service learning) и „учене чрез преживяване“ (experiential learning) се открояват като най-ефективни. Например те могат да подпомогнат новите предприемачи в развитието на разбирането на такива явления като финансов риск и значението на мобилизирането на ресурси за генериране на реални доходи (HEEG, 2011) (Pittaway, Rodriguez-Falcon, & Aiyegbayo, 2011).

Обсъждане на казус

Силата на метода за изучаване на конкретни случаи (казуси) до голяма степен се състои в развиването на управленски умения, които обхващат концептуални умения (като умения за вземане на решения), функционални умения (като умения за финансова грамотност), лидерски умения (като умения за общуване), междуличностни умения (като умения за работа в екип) и интеграционни способности (Jennings, 1996). Според Both et al. (2000) съществуват два метода за преподаване на казуси, всеки от които има различни характеристики: казусът като развитие на умения и казусът като концептуално развитие. Първият има за цел решаване на задача, която обикновено се състои във формулиране на препоръка или разрешаване на конфликт. Чрез този подход студентите се подготвят да придобият уменията, които са от значение в сектора на стратегическото консултиране. Вторият е по-абстрактен и има за цел да подпомогне уменията на студентите за критично мислене чрез прилагане, критикуване и развиване на „теория в контекста на сложността и двусмислието на казуса“ (Booth et al., 2000, p.65)

По време на разглеждането на казуса „студентите влизат в ролята на мениджъри, които вземат решения въз основа на непълна и несвършена информация, както обикновено се случва в реалния свят. По този начин студентите са отговорни и за качеството на своите решения. Реалните герои на бизнес казусите могат да бъдат поканени и в класната стая (или чрез видеоконференция), за да допринесат за дискусията“ (Rebeiz, 2011 г., стр. 592).

Методът на изучаване на конкретни случаи изисква установяването на два комуникационни потока: студенти-студенти и преподавател-студенти (Rebeiz, 2011). При първия от студентите се изисква да прочетат казуса индивидуално - като необходима се очертава минимум 2-часова подготовка - и след това да ги обсъдят в малки групи преди лекцията и да предложат решения. Във втория случай преподавателят стимулира и направлява дискусията.

Типични фактори, които позволяват на тази методика да подпомага успешно развитието на уменията, са разнообразието в групите, предварителната подготовка на учениците и качеството на избрания казус. По-специално, последното зависи от автентичност, уместност, актуалност и познатост; завладяващ разказ; и някакъв вид афективна кукичка, която ще завладее въображението на учениците (Jennings, 1997; O'Kinneide, 1997; Towl, 1969). За разлика от това, критични аспекти, които трябва да се вземат предвид, са размерът на класната стая/групата - колкото по-голяма е тя, толкова по-малка е вероятността учениците да изразят мнение. Освен това в големите групи разнообразието на учениците по отношение на когнитивните им способности е по-голямо, което може да създаде трудности за педагогическия персонал при ръководенето на дискусиата или подпомагането на недостатъчно подготвени ученици (Rebeiz, 2011; Booth, Bowie, Jordan & Rippin, 2000).

Ролеве игри

„При ролевата игра участниците поемат конкретна роля, влизат в симулиран сценарий и се държат така, както очакват, че трябва да се държат при тези обстоятелства“ (Armstrong, 2003 г., стр. 6). Докато при разглеждане на казусите студентите действат като мениджъри (Rebeiz, 2011), ролевите игри предлагат разнообразие от роли, които студентите могат да поемат, например акционери, жители на местната общност, социални предприемачи, представители на социални организации (за повече примери вж. Muuryläinen & Pajari 2022). Предвид това разнообразие на ролите, студентите косвено са принудени да вземат под внимание различни - понякога противоположни - интереси и гледни точки по даден въпрос (Armstrong, 2003), което засилва развитието на емпатия (Errington, 1997). В тази връзка Errington (1997) твърди, че ролевите игри дават най-обогатяващи резултати, когато студентите играят роли, които са различни от действителните им идеологически позиции. В контекста на ПИ&СП това може да се случи, когато от студентите, които са силно социално ангажирани, се изисква да действат като акционери, ориентирани към печалба, които по-скоро не биха финансирали социално значими проекти в компанията.

Като дискусия по казус ролевите игри се класифицират като симулирана методика за учене чрез правене (Armstrong, 2003), чрез която студентите могат да демонстрират придобитите знания или да развият нови умения (Errington, 1997). Благодарение на гъвкавостта си ролевите игри могат да бъдат адаптирани към желаните резултати от обучението: в зависимост от ресурсите и уменията на преподавателите могат да бъдат симулирани както изключително сложни, така и лесни сценарии (Armstrong, 2003). Освен това студентите могат да научат повече за себе си и да развият чувствата си в ролята, която играят, без непрекъснато да бъдат карани да изразяват и логически да обосновават твърденията си, както е в есетата (Armstrong, 2003).

При разработването на ролеви игри Errington (1997 г.) дефинира четири подхода, които са основани на: 1. умения; 2. въпроси; 3. проблеми; и 4. спекулации. Ролевите игри, основани на умения, са особено ефективни, когато задачите и критериите за изпълнение са ясни и конкретни. От студентите се изисква да придобият конкретни умения и да ги представят пред други хора, какъвто може да бъде случаят с разработването и представянето на социален бизнес модел пред класа в ролята на стартиращ предприемач, който се опитва да привлече инвеститори. При подхода, основан на въпроса, студентите изразяват различни убеждения и гледни точки по даден въпрос, за да определят коя позиция заемат. Въпросът може да състои например в обсъждане на предложението за разширяване на настоящия бизнес модел на компания за чиста енергия чрез изграждане на нови централи, насочени към продажба на енергия на

акционерите на фиксирани цени. Студентите могат да бъдат акционери, които искат да инвестират в проектите, акционери, които са против разширяването, жители на района, в който ще бъде изградена централата, и изпълнителен директор на компанията (примерът е взет от Muuryläinen & Rajari, 2022 г.). При този вариант се развиват умения за критично мислене.

Ролевите игри, основани на проблеми, насърчават развитието на умения за вземане на решения, изобретателност и работа в екип, тъй като учениците се изправят пред предизвикателство, с което трябва да се справят. По отношение на ПИ&СП проблемът би могъл да е например намаляване на средствата, предназначени за група от силно взаимосвързани социални предприятия, които разчитат едно на друго в дейностите си (например фондации, набиращи доброволци, и организации, предоставящи услуги за подпомагане на възрастни хора).

Спекулативната ролева игра насърчава студентите да разсъждават върху настоящи, минали и бъдещи събития, за да открият закономерности и да предвидят бъдещи стратегически действия. По този начин могат да се поддържат умения за системно мислене. За тази цел ролевата игра може да бъде разработена по начин, по който от студентите се изисква да предвидят бъдещи тенденции в социалното предприемачество.

Трябва да се отбележи, че съществува възможност за ангажиране на студентите в онлайн ролеви игри, за да се развият меки умения, свързани с ПИ&СП. Софтуерите за онлайн ролеви игри вече са разгледани от някои изследователи специално в областта на социалното предприемачество, като например проект S-Cube, стартиран от О'Бърне (O'Byrne et al., 2011).

Армстронг (Armstrong, 2003) оценява ролевата игра като особено ефективна в рамките на курс по устойчив туризъм за развиване на професионални умения, разбиране на бизнес средата, умения за устна бизнес комуникация, междуличностни умения и работа в екип. Той препоръчва първо да се прецени до каква степен студентите вече са запознати с ролевите игри, за да се разработят те по прост или многопластов начин. Що се отнася до продължителността, играта трябва да се планира чрез опити и грешки и да дава възможност на студентите да се потопят в ролите си. Освен това трябва да се вземе под внимание „ефектът на повторението“, който предполага, че учениците може да сметнат цялата ролева игра за непосилна. Макар че това вероятно ще изчезне в хода на ролевата игра, както е наблюдавал Армстронг.

Гост-лектори от социални предприятия

Гост-лекторите от бранша могат да предоставят на студентите по бизнес ценни практически знания и примери от реалния свят. Техният опит улеснява интегрирането на теорията и практиката в учебното съдържание (Athavale, Davis & Myring, 2008; Bridges, 1999). Нещо повече, както предлагат и Накао и др. (Nakao et al., 2020), важни елементи на социалното предприемачество, идентифицирани в литературата (бриколаж, ефектация, мобилизация на ресурси, преконфигуриране на ресурси и катализиране на социална промяна), могат да бъдат включени в сериите на лекции от гост-лектори.

Няколко недостатъка обаче пречат на тази учебна методология да разгърне пълния си образователен потенциал. Например според Карнс (Karns, 2005) учениците често намират посещенията на гост-лектори за приятни, но не непременно за предизвикателни, което води до по-слабо въздействие на метода върху обучението. Морисон, Свини и Хефернан (Morrison, Sweeney & Heffernan, 2003) установяват, че учениците с визуален и последователен стил обикновено не харесват гост-лекторите.

Тейлър и съавтори стигат до заключението, че студентите имат ниско желание за гост-лектори поради това, че не успяват „да разберат значението на коментарите на гост-лекторите за курса“ (Taylor et al., 2004, стр. 47), което води до ниско ниво на активно слушане и участие по време на срещите.

За да направи тази методология по-ефективна и да предостави реална възможност за учене, Далакас (Dalakas, 2016) разработва нов подход. Той се състои в това, че от учениците се изисква да решават задачи, свързани с темата, представена от гост-лектора. Конкретните стъпки, прилагани от преподавателя, включват следното:

- При планиране на посещението гост-лекторите трябва да предоставят кратка информация за конкретната област на дейността си, включително и уебсайта, с които студентите трябва да се запознаят.
- От студентите се изисква да подготвят кратък конспект за организацията на гост-лектора и сектора, в който той/тя работи.
- След това студентите подготвят въпроси въз основа на информацията, събрана в техния конспект. Въпросите трябва да съдържат обосновка, която ги свързва с материала от курса. Въпросите трябва да бъдат подготвени два-три дни преди посещението на гост-лектора.
- Обикновено студентите задават по три въпроса за всеки гост-лектор. Всеки въпрос се оценява от преподавателя на курса поотделно, като въпросът с най-ниската оценка отпада. Критериите за оценяване включват:
 - задълбочени познания за компанията и сектора на дейността ѝ,
 - ясна връзка с концепциите/материалите на курса,
 - важност на въпроса (качество на обосновката).
- Всички въпроси се предават на преподавателя. След като бъдат получени, преподавателят го подрежда в общ файл, като елиминира сходните въпроси. Файлът с въпросите се изпраща на гост-лектора преди посещението. По този начин лекторът е запознат с основните теми, които ще бъдат разгледани.
- По време на самото посещение, след кратко представяне от страна на преподавателя и кратко встъпително изказване на лектора (5-10 минути), студентите започват да задават своите въпроси, като представят и обосновката за всеки въпрос, което води до енергично и интерактивно преживяване както за студентите, така и за гост-лекторите.

Преподавателят предоставя на студентите насоки за това как да подготвят добри въпроси, подчертавайки различните нива на сложност на въпросите, като се започне от най-простите и се стигне до по-задълбочените и съобразени с контекста въпроси. Въпреки че този подход е разработен за курсове по маркетинг, той може лесно да бъде адаптиран към ПИ&СП, като се има предвид ориентирания към бизнес характер на двете дисциплини.

Учене чрез преживяване

„Ученето чрез преживяване е мощна форма на учене, тъй като включва пряк опит с изучаваното явление, а не просто четене или мислене за него (Kickul, Griffiths & Bacq, 2010; Kolb, 1984; Tracey & Phillips, 2007)“ (Chang, Benamraoui & Rieple, 2014, p. 4). То може да се отнася до два вида среди за учене чрез преживяване: симулирани и реални. Този параграф се фокусира върху втория, тъй като казусите (като форма на симулирана среда) вече бяха разгледани в предишния раздел. Тук акцентът е поставен върху реалните учебни контексти, които са насочени към „развитието на практическите умения и качества на индивида, както и на имплицитно и явно знание (Gibb, 1987, 1993, 2000, 2002) в рамките на реални ситуации, в които учащият е активен участник (Revans, 1982)“ (Chang, Benamraoui & Rieple, 2014, с. 5).

Методологиите за учене чрез преживяване в реалния живот включват „стажове (Severance & Starr, 2011), практики (Elrod & Simon, 2008; Mobley, 2007), чиракуване, както и краткосрочни проекти, изпълнявани с „реални“ хора в реални роли“. (Chang, Benamraoui & Rieple, 2014 г., стр. 4). От една страна, чиракуването и стажовете осигуряват задълбочен досег на студентите и обхващат по-широк спектър от теми, свързани със социалното предприемачество. Въпреки това те са по-малко привлекателни за студентите, които не желаят да се ангажират за продължителни периоди от време. От друга страна, проектите се характеризират с по-тесен обхват, но са по-богати от обичайните лекции в класната стая.

Проучването на Глобалния предприемачески мониторинг (GEM, 2008), проведено в 38 държави, доказва, че ученето чрез преживяване е успешна тактика за формиране на предприемачи. Този резултат е подкрепен и от проучвания в Сингапур (Tan & Ng, 2006), Финландия (Heinonen & Poikkijoki, 2006), Норвегия (Lewis, 2005) и Обединеното кралство (Rae, 2003). В светлината на тези доказателства ученето чрез преживяване се класифицира като потенциално значим елемент от учебната програма по социално предприемачество (Tracey & Phillips, 2007), при който ученето се осъществява в резултат на натрупването на трансформиращ опит (Kolb, 1984; Politis, 2005; Rae, 2003; Sarasvathy, 2001).

За да дадат конкретен пример, Чан и др. (Chang et al. 2014) въвеждат проект за генериране на доходи в бакалавърския модул „Разработване на малък бизнес“ в бизнес училище в Обединеното кралство и забелязват положителен ефект върху развитието на уменията на студентите. Краткото обяснение на проекта е било последвано от практически задачи. Студентите бяха разделени на групи и трябваше да изберат измежду четири социални предприятия; след това за избраните от тях набирането на средства чрез различни събития и проекти представляваше основната задача на проекта. Оскъдният бюджет и ограниченото време, както и необходимостта от работа с различни групи хора, осигуриха стимулираща среда (Pittaway & Cope, 2007). Интересни елементи на проекта, помагали да се разберат мислите и развитието на уменията на студентите, бяха седмичните рефлексивни дневници, които студентите трябваше да попълват, както и редовното наблюдение чрез университетска онлайн страница. Освен това страниците за онлайн набиране на средства, създадени от всяка група, позволиха на преподавателския състав допълнително да следи актуализациите и да оценява дейностите, извършвани от всеки екип. Социалните предприятия и преподавателският състав поддържаха редовен контакт и получаваха обратна връзка. Заслужава да се спомене също така, че на студентите всяка седмица се предоставяше съдържание, свързано със социалното предприемачество, което след това веднага се прилагаше на практика.

Като цяло, Чан и др. (Chang et al. 2014) отбелязват, че студентите са в състояние да оценят идеологическите принципи на социалното предприемачество; да разберат нуждите на бенефициентите; да мобилизират оскъдни ресурси; да работят с различни заинтересовани страни и да разберат важните социални и икономически мерки, които трябва да се прилагат при оценката на резултатите на социалните предприятия. Подобни резултати са в съответствие с констатациите на други изследователи, според които използването на реално набиране на средства подтиква студентите към случайни събития и следователно изгражда стимулираща и динамична среда, която насърчава студентите да бъдат гъвкави и да експериментират (Pittaway & Cope, 2007), за да измислят и развиват нови бизнес идеи (Gibb, 2002).

Учене чрез услуги

За методологията на обучението чрез услуга - наричана по-нататък УУ – съществуват няколко определения. Следвайки определенията например на Брингъл и Хатчер (Bringle & Hatcher, 1996) и Злотовски (Zlotkowski, 1998), форматите на УУ са дефинирани като „видовете модули или семинари, които са предназначени да обучават студентите по теми, предвидени в учебните програми, като същевременно използват условия за работа в общността. В сравнение с традиционните формати на преподаване, УУ изгражда синергия между развитието на специфични за предмета и общи умения (Seifert, Zentner, & Nagy, 2012), както и поемането на обществена отговорност (Dewey, 1996)“. Студентите участват в дейности, които отговарят на човешките и обществените нужди, като интегрират академичен материал, услуги в полза на общността и критично осмисляне на проблеми (Jacoby, 1996).

Напоследък УУ придобива все по-голямо значение в научните изследвания и във висшето образование (Hatcher & Erasmus, 2008; Ni & Tian, 2017; O'Grady, 2014). Както подчертава Бутин (Butin, 2006, стр. 473), „движението за учене чрез услуга се все по-често присъства във висшето образование“. Долгон (Dolgon, 2014) и Джакоби (Jacoby, 2015) подчертават взаимозависимостите, съществуващи между социалното предприемачество и УУ: СП може да се възползва от фокуса на УУ върху реципрочността между кампуса и общността, докато УУ може да се възползва от акцента на социалното предприемачество върху оценката на въздействието и устойчивостта. Освен това Халберстадт и др. (Halberstadt et al., 2019) изследват пригодността на УУ за обучението по социалното предприемачество и стигат до положителни резултати, които потвърждават, че този метод на обучение заслужава внимание при разработването на учебни програми по СП.

Групата от компетенции, разгледани по-долу, определени от Халберстадт и др. (Halberstadt et al., 2019) като ключови за социалните предприемачи, се подпомагат положително от УУ:

- Компетентност за разпознаване на възможностите за социално предприемачество, определена от авторите като способност за идентифициране на потенциала за социално предприемачество и превръщането му в конкретни идеи и тяхното реализиране;
- Компетентност за управление на социалното предприемачество, способност за изпълнение и управление на социалното предприятие/проект;
- Предприемаческата самоефективност, способността да се вярва в собствената предприемаческа компетентност, се счита за един от най-силните предиктори на индивидуално ниво за ангажираност в предприемачеството (Halberstadt, Krau, Gundolf, & Timm, 2019).

Като цяло подходите на УУ (в сравнение с традиционните формати) имат положително въздействие върху компетентностите на учениците (Halberstadt, Krau, Gundolf, & Timm, 2019). Забележително е, че проведеното изследване показва, че (в избраните курсове) основният ефект е открит върху уменията за общуване и взаимодействие. „Това може да бъде проследено в груповата работа, извършвана от учениците, както и в реалния опит и различните сценарии на взаимодействие, с които учениците се сблъскват по време на УУ форматите. Това твърдение е в съответствие с други изследвания, които показват, че УУ подпомага развитието на личните умения“ (Halberstadt, Krau, Gundolf & Timm, 2019, p. 17). Авторите твърдят, че уменията за общуване и взаимодействие са от съществено значение за възможностите за научни изследвания и за компетенциите за управление на

социално предприятие. По този начин УУ е от полза за развитието на уменията в областта на социалното предприемачество.

Перспективи за интеграция

Изхождайки от предположението, че студентите имат различни убеждения и нагласи както по принцип, така и по отношение на ПИ&СП, Синха и Томас (Sinha & Thomas 2014) предлагат да се разработи учебен план за курсове по ПИ&СП чрез подход от 6 стъпки, който постепенно насочва студентите от традиционно към социално предприемаческо образование. Моделът, разработен от авторите, обхваща различни етапи, всеки от които е свързан със специфични методики на обучение.

Първо, основите на управлението трябва да се преподават на студентите, с акцент върху специфични области, като дългосрочна рентабилност, ефективност, устойчивост и икономика на разпределението на ресурсите, чрез класически фронтални лекции. След това учениците трябва да бъдат запознати със социални възможности и инициативи за създаване на устойчиво решение чрез подпомагане на другите. Този резултат може да бъде постигнат чрез работни срещи, семинари, а допълнителните идеи могат да бъдат стимулирани чрез дебати в класната стая, индивидуални задачи или ролеви игри. В етап 3 учениците откриват социалните ценности, които са в основата на социалния бизнес, благодарение на работа с общността и посещения на място, при които могат да започнат да се срещат със съответните заинтересовани страни в сектора. След това поредица от лекции със социални предприемачи и експерти в областта на обществената политика, които споделят своите виждания, ще подобри разбирането на учениците за това какво означава социално въздействие. Етап 5 включва индивидуални наставнически сесии, които имат за цел да помогнат на студентите да предложат и разработят пазарно ориентирани иновативни решения, след като предишните етапи са им осигурили по-дълбоко потапяне в стратегическите предизвикателства на ПИ&СП. И накрая, консултантските проекти и стажовете могат да послужат като помощни дейности, които да подтикнат студентите към търсене на решения на конкретни социални проблеми.

Синха и Томас (Sinha & Thomas 2014 г.) са разработили модела, изхождайки от предположението, че във вузовете има достатъчно финансови ресурси и център за социално предприемачество: тъй като това може да не е така за всички вузове, моделът е представен тук като източник на вдъхновение за комбиниране на различни методологии с цел постигане на множество взаимосвързани резултати от обучението и подпомагане на ПИ&СП в цялостна перспектива.

Резултати от анализа на учебната програма и консултациите със заинтересованите страни

В съответствие с резултатите от прегледа на литературата, анализът на учебните програми и заключенията от консултативните срещи със заинтересованите страни показват ползите от съчетаването на следните подходи и методи на преподаване в курс, посветен на приобщаващите иновации и социалното предприемачество:

- Предпочитане на ученето чрез правене пред традиционните лекции, но използване на лекциите за осигуряване на основни знания за теорията, която е в основата на практическите дейности, свързани с иновациите и предприемачеството;
- Използване на казуси и учебни посещения в социални предприятия;
- Привличане на местни иноватори и социални предприемачи (включително възпитаници) като гост-лектори;
- Подпомагане ученето чрез преживяването чрез участие в дейности за разработване на иновации и проектиране на социални предприятия, включително представяне на

идеи (например представяне на проекти - идеи за приобщаващи иновации и идеи за социални предприятия пред жури).

Заклучение

В учебните програми по ПИ&СП са приложими както класически методики (например фронтални лекции, ролеви игри, срещи с гост-лектори), така и методики за учене чрез преживяване и учене чрез услуги (например в рамките на стажове и реализация на проекти). Изследванията обаче подчертават, че втората група методи е най-ефективна за развиване на уменията, свързани с ПИ&СП, тъй като принуждава студентите да управляват множество фактори едновременно, да се сблъскват с действителните нужди на заинтересованите страни и да разбират основните предизвикателства на ПИ&СП в реален сценарий. Преподавателите следва да решат коя методика да приложат въз основа на редица фактори, като например наличните партньорства с реални социални предприятия, политици и институции; финансовите ресурси, продължителността на курса и очакваните резултати от обучението. Някои изследователи препоръчват и подход, интегриращ различни методологии, за цялостно подобряване на уменията за социално предприемачество.

Въпроси за рефлексия

1. Какви социални предизвикателства са важни за студентите?
2. Какви са очакваните резултати от обучението в моя курс? Кои конкретни умения, свързани с ПИ&СП, трябва да развият студентите в края на курса?
3. Колко часа седмично обхваща курсът/модулът и колко време е на разположение за проекти?
4. Колко кредита от курса/модула би могли да се използват за по-взискателни методи на обучение като ролеви игри или проекти?
5. С какви ресурси разполагам (например партньорство с външни участници, казуси, защитени с авторски права, и достъп до софтуер за ролеви игри)?
6. Колко голяма е групата и каква е посещаемостта на студентите?

Референции

1. Alourhzal, H., & Hattabou, A. (2021). Social Entrepreneurship Education: A systematic review of curricula contents and teaching methods. *African Scientific Journal*, Vol : 3, Number 7, 1-22.
2. Armstrong, E. K. (2003) Applications of Role-Playing in Tourism Management Teaching: An Evaluation of a Learning Method, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, Vol.2, n.1.
3. Athavale, M., Davis, R., & Myring, M. (2008). The integrated business curriculum: An examination of perceptions and practices. *Journal of Education for Business*, Vol. 83, 295-301.
4. Bingle, R., & Hatcher, J. (1996). Implementing service learning in higher education. *The Journal of Higher Education*, Vol. 67 No. 2, 221-239.
5. Booth, C., Bowie, S., Jordan, J., & Rippin, A. (2000). The Use of the Case Method in Large and Diverse Undergraduate Business. *International Journal of Management Education*, 62-75.
6. Bridges, S. (1999). Oral case exams in marketing: Enhancing and evaluating communication and problem-solving skills. *Marketing Education Review*, 9, 25-31.
7. Butin, D. (2006). The limits of service-learning in higher education. *The Review of Higher Education*, Vol. 29, No 4, 473-498.
8. Chang, J., Benamraoui, A., & Rieple, A. (2014). Learning-by-doing as an approach to teaching social entrepreneurship. *Innovations in Education and Teaching International*, 51(5), 459-471.

9. Change, J., Benamraoui, A., & Rieple, A. (2014). Learning-by-doing as an approach to teaching social entrepreneurship. *Innovations in Education and Teaching International* 51(5), 1-45.
10. Dalakas, V. (2016). Turning Guest Speakers' Visits into Active Learning Opportunities. *Atlantic Marketing Journal*, Vol. 5 (2), 93-100.
11. Dewey, J. (1996). *Democracy and Education*. New York: Free Press.
12. Dolgon, C. (2014). Social enterprise and social justice in civic engagement. Email message to HE-SL Listserv.
13. Elrod, L., & Simon, M. (2008). Service Learning. In B. Dietz, & L. Ritchey, *Scaffolding for Successful Student Learning: Effective Practices in Using Instructional Strategies* (pp. 84-110). Washington, DC: American Sociology Association.
14. Errington, E. (1997) *Role-play*. Canberra: Higher Education Research and Development Society of Australasia Inc.
15. GEM. (2008). *Global Entrepreneurship Monitor: 2008 Global Report*. Retrieved from GEMconsortium.org: <http://www.GEMconsortiumorg/docs/264/gem-2008-global-report>
16. Gibb, A. (1987). Enterprise culture and its meaning and implications for education and training. *Journal of European Industrial Training*, Vol. 11, 1-36.
17. Gibb, A. (1993). The enterprise culture and education: understanding enterprise education and its links with small business, entrepreneurship and wider educational goals . *International Small Business Journal*, 3-32.
18. Gibb, A. (2000). Corporate restructuring and entrepreneurship: what can large organizations learn from small? *Enterprise and Innovation". Management Studies*, Vol. 1, 19-35.
19. Gibb, A. (2002). In pursuit of new enterprise and entrepreneurship paradigm for learning: creative destruction, new values, new ways of doing things and new combinations of knowledge. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 4, 233-269.
20. Halberstadt, J., Krau, S., Gundolf, K., & Timm, J. (2019). Skills and knowledge management in. *Journal of Knowledge Management*, 1-25.
21. Hatcher, J., & Erasmus, M. (2008). Service-learning in the United States and South Africa: A comparative analysis informed by John Dewey and Julius Nyerere. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 49-61.
22. HEEG. (2011). An exploration of the use of student-run, real businesses in the South EastRegion, the UK and internationally for all or part of the award of a university degree . Surrey HEEG project final report.
23. Heinonen, J., & Poikkijoki, S. (2006). An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible? *Journal of Management Development*, Vol. 25, 80-94.
24. Jacoby, B. (1996). Service-learning in today's higher education: An overview. In B. Jacoby, *Service-learning in higher education: Concepts and practices*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
25. Jacoby, B. (2015). *Service-learning essentials: Questions, answers, and lessons learned*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons.
26. Jennings, D. (1996). Strategic management and the case method. *Journal of Management Development*, 15(9), 4-12.
27. Jennings, D. (1997). Researching and writing strategic management cases: A systems view. *Management Decision* 35 (2), 100-105.
28. Karns, G. (2005). An update of marketing student perceptions of learning activities: Structure, preferences, and effectiveness. *Journal of Marketing Education*, Vol. 25, 163-171.
29. Kickul, J., Griffiths, M., & Bacq, B. (2010). The boundary-less classroom: Extending social innovation and impact learning to the field. *Journal of Small Business andEnterprise Development*, Vol. 17, 652-663.
30. Kolb, D. (1984). *Experiential Learning*. Prentice-Hall, NJ: Englewood Cliffs.

31. Lewis, K. (2005). The best of intentions: future plans of Young Enterprise Scheme participants. *Education and Training*, Vol. 47, 470-483.
32. Mobley, C. (2007). Breaking ground engaging undergraduates in social change through service learning. *Teaching Sociology*, Vol. 35, 125-137.
33. Morrison, M., Sweeney, A., & Heffernan, T. (2003). Learning styles of on campus and off-campus marketing students: The challenge for marketing educators. *Journal of Marketing Education*, Vol. 25, 208-217.
34. Myyryläinen, H. and Pajari, A. (2023) Toolkit for reflexivity exercises for social entrepreneurship education. LAB University of Applied Sciences Publications, Vol. 65.
35. Nakao, K., & Nashide, Y. (2020). The development of social entrepreneurship education in Japan. *Entrepreneurship Education* volume 3, , 95-117.
36. Ni, H., & Tian, J. (2017). Sandra L. Enos: service-learning and social entrepreneurship in higher education. *Higher Education*, 561-563.
37. O'Byrne, D., Dell'Aquila, E., Lean, J., Moizer, J., Walsh, P. and Friedrich, R. (2014) *European Social Enterprises and Opportunities for Soft Skill Development Using Online Role Play*, University of Plymouth Press.
38. O'Grady, C. (2014). *Integrating Service Learning and Multicultural Education in Colleges and Universities*. Abingdon: Routledge.
39. O'Conneide, B. (1997). The role and effectiveness of case studies; student performance in case study vs 'theory' examinations. *Journal of European Industrial Training*, 21 (1), 3-13.
40. Pittaway, L., & Cope, J. (2007). Simulating entrepreneurial learning: Assessing the utility of experiential learning designs. *Management Learning*, Vol. 38, 211-233.
41. Pittaway, L., Rodriguez-Falcon, E., & Aiyegbayo, O. (2011). The role of entrepreneurship clubs and societies in entrepreneurial learning". *International Small Business Journal*, Vol 29, 37-57.
42. Politis, D. (2005). The process of entrepreneurial learning: a conceptual framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 29,, 399-424.
43. Rae, D. (2003). Opportunity centred learning: an innovation in enterprise education? *Education and Training*, Vol. 45, 542-549.
44. Rebeiz, K. (2011). An Insider Perspective on Implementing the Harvard Case Study Method in Business Teaching. *US-China Education Review*, 591-601.
45. Revans, R. (1982). *The Origins and Growth of Action Learning*. London: Chartwell-Bratt.
46. Sarasvathy, S. (2001). Causation and effectuation: toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *The Academy of Management Review*, Vol. 26, 243-263.
47. Seifert, A., Zentner, S., & Nagy, F. (2012). *Praxis handbuch Service-Learning. Lernen Durch Engagement an Schulen*. Weinheim: Beltz.
48. Severance, T., & Starr, P. (2011). Beyond the classroom internships and students with special needs. *Teaching Sociology*, Vol. 39, 200-207.
49. Sinha, K.P. and Thomas, S. (2014) Teaching social entrepreneurship development through the juxtaposition of heart and head, *Indian Journal of Economics & Business*, Vol. 13, No. 3, 331-339
50. Smith, I., & Woodworth, W. (2012). Developing Social Entrepreneurs and Social Innovators: A Social Identity and Self-Efficacy Approach. . *Academy of Management Learning & Education*, 11(3), 390-407.
51. Tan, S., & Ng, C. (2006). A problem-based learning approach to entrepreneurship education. *Education and Training*, 416-428.
52. Taylor, S., Humphreys, M., Singley, R., & Hunter, G. (2004). Business Student preferences: Exploring the relative importance of web management in course design. *Journal of Marketing Education*, Vol. 26, 42-49.
53. Towl, A. (1969). *To study administration by cases*. Boston, MA: Harvard Graduate School Press.

54. Tracey, P., & Phillips, N. (2007). The distinctive challenge of educating social entrepreneurs: a postscript and rejoinder to the special issue on entrepreneurship education. *Academy of Management Learning Education*, 264-271.
55. Zlotkowski, E. (1998). *Successful Service-Learning Programs. New Models of Excellence in Higher Education*. Bolton, MA: Anker Publishing Company.

Подходи и методи за оценка на въздействието на обучението по ПИ&СП в университетите

Цел

Тази глава разглежда въздействието на обучението в областта на ПИ&СП на индивидуално, институционално, икономическо и социално равнище. В нея се разглеждат и методите и инструментите за измерване на въздействието на всяко от тези нива. Главата включва добра практика, представяща процеса на оценка на въздействието на предприемачеството, разработена от Европейската комисия (2015 г.), която може да се приложи към образованието по ПИ&СП във вуз.

Въведение

Образованието за приобщаващи иновации и социално предприемачество може да окаже въздействие върху различни заинтересовани страни, включително студенти, преподаватели, университети, предприятия, общности и др. Измерването на въздействието дава възможност на екипите, участващи в предоставянето на образование в областта на ПИ&СП, да определят неговата ефективност и решат дали са необходими промени. То дава представа за постиженията на студентите и подчертава възможностите за по-нататъшно развитие. Измерването на въздействието позволява на висшите учебни заведения да идентифицират силните и слабите страни в разработването и провеждането на образователни програми и курсове по ПИ&СП, за да подобряват качеството и резултатите от тях.

Обучението по предприемачество може да има за цел постигането на различни цели, като например повишаване на осведомеността за това какво представлява предприемачеството, подобряване на способността на студентите да подхождат към „света на работата“ по предприемачески начин, и обучение на студентите как да управляват и ръководят собствен бизнес (Hytti & Kuopusjärvi, 2004). Образованието по социално предприемачество може да има за цел да повиши осведомеността за социалните проблеми и да обучава студентите как да ги решават чрез социални иновации и социални предприятия (Brock & Steiner, 2009). Образованието в областта на приобщаващите иновации следва да има за цел да включи членовете на общността в решаването на тези социални проблеми чрез иновации. Целите, които преследват въздействие върху икономиката и обществото, могат да включват повишаване на процента на новосъздадените предприятия, увеличаване на пригодността за заетост на студентите и тяхната ефективност на бъдещото работно място, както и засилване на социалното приобщаване. Следователно оценката на въздействието на обучението по ПИ&СП следва да покаже как са постигнати тези цели и задачи и какъв ефект са имали те не само върху студентите, които получават това образование, но и върху други заинтересовани страни, върху икономиката и обществото като цяло.

Въздействие на обучението по ПИ&СП

Въздействието на обучението по ПИ&СП на индивидуално ниво се фокусира върху предприемаческите умения, нагласите, поведението и намерението на студентите да започнат бизнес. Съществуват множество изследвания, които доказват положителното въздействие на обучението по предприемачество върху бизнес знанията и финансовата грамотност на обучаващите се (Tucker, 2011), упоритостта и самоорганизацията, работата в екип, решаването на проблеми, вземането на решения и лидерските умения (Volery & Mueller, 2013), както и способността за идентифициране на възможности и разработване на иновативни бизнес идеи (Athayde, 2012). Обучението по предприемачество се свързва и с повишаване на чувството за самоефективност (т.е. увереността в способността на индивида да изпълнява задачи) и локус на контрол (т.е. способността на индивида да контролира събитията, които го засягат) на обучаващите се (Caird, 2023). Освен това обучението по предприемачество повишава възприятието на обучаващите се за предприемачеството като реална възможност за кариера (Johansen, 2007; Volery & Mueller, 2013).

Освен това прилагането на стратегията за обучение по предприемачество оказва влияние върху университетските преподаватели, по-специално върху способността им да използват подходи и методи на преподаване, които благоприятстват развитието на гореспоменатите умения и нагласи. Те включват:

- методи, основани на участието, като работа в група, проектно обучение и ролеви игри;
- Методи за учене чрез работа, като например проблемно обучение и симулация;
- Методи, включващи обучение извън класната стая, като учебни пътувания и посещения на предприятия;
- Методи, включващи участието на външни заинтересовани страни в образователния процес, като например покана на гост-преподаватели в часовете;
- Методи, които помагат на обучаващите се да разкрият своя творчески и иновативен потенциал, като например използване на различни техники за творческо мислене.

Използването на тези методи на преподаване, от една страна, насърчава развитието на предприемаческа компетентност на студентите. От друга страна, то повишава чувството за самоефективност на преподавателите, т.е. увереността им в способността да накарат студентите да постигнат желаните резултати от обучението (Zaidatol & Bagheri, 2011). Освен това оценката на промените в компетенциите на учителите може да помогне за измерване на въздействието на обучението по ПИ&СП на институционално (университетско) ниво, тъй като способността на учителите да организират ефективен образователен процес е предпоставка за насърчаването на обучението по иновации и предприемачество (ЕС, 2015).

На ниво икономика въздействието на обучение в областта на ПИ&СП се състои в увеличаване броя на новосъздадените предприятия, създаване на успешни (социални) предприятия и подобряване на пригодността за заетост на завършилите. Данните от изследванията показват, че възпитаниците на програми за обучение по предприемачество е по-вероятно да стартират собствен бизнес на по-млада възраст и са по-успешни в управлението на бизнеса, отколкото предприемачите, които не са преминали през специално обучение (ЕС, 2015, стр. 67). Обучението по предприемачество оказва положително въздействие и върху пригодността за заетост на възпитаниците. По-специално, установено е, че тези, които са завършили програма по предприемачество, са по-добре подготвени за намиране на работа, получават по-добри позиции и по-висока заплата (пак там, стр. 69). Преподаването на (приобщаващи) иновации като част от университетска образователна програма или учебен курс също допринася за успеха на стартиращите предприятия и за пригодността за заетост на

завършилиите. Установено е, че иновациите увеличават максимално потенциала за растеж на стартиращите предприятия (Fiorentino et al., 2021), осигуряват значително конкурентно предимство на стартиращите предприятия и им позволяват да задоволяват нуждите на клиентите по уникален и по-ефективен начин (Sevilla-Bernardo et al., 2022). Иновационните умения се разглеждат като „предпоставка за пригодността за заетост“ (Singh et al., 2017).

Що се отнася до социалното въздействие, обучението по ПИ&СП може да подобри защитните фактори на студентите срещу социалното изключване. Обучението по предприемачество повишава самочувствието, самооценката и самоефикасността на обучаващите се, особено на тези, които представляват групи в неравностойно положение. Чрез развиване на предприемачески умения уязвимите студенти получават по-добри шансове за заетост, самостоятелна заетост или създаване на собствен бизнес. Това подобрява участието им на пазара на труда и им предоставя възможност да печелят повече, да подобрят стандарта си на живот, да станат по-активни членове на обществото, което засилва социалното приобщаване (ОИСП, 2018 г.). Приобщаващите иновации сами по себе си са двигател на социалното развитие, тъй като предполагат включването на групите в неравностойно положение (Heeks et al., 2013). По този начин подготовката на студентите за разработване на приобщаващи иновации може потенциално да доведе до създаването на повече стоки и услуги за групите в неравностойно положение, което ще подобри качеството на техния живот. Това може да създаде и положително въздействие върху обществото.

Измерване на въздействието на обучението по ПИ&СП

Методите и инструментите за измерване на въздействието на обучението по ПИ&СП следва да бъдат съобразени с целите на курса/програмата, целите на измерването и целевите групи. Най-често използваният метод за измерване на въздействието е анкета/въпросник, тъй като той лесно може да бъде адаптиран към целите и задачите. Онлайн проучванията предоставят допълнителни предимства, като например лесно достигане до целевата група (например връзка, споделена по електронна поща), гъвкавост по отношение на времето и мястото (възможност за попълване на въпросника по всяко време и на всяко място, удобно за респондентите) и рентабилност (например спестени разходи за отпечатване на въпросници на хартиен носител). Въпросниците са полезни и поради това, че позволяват събирането както на количествени, така и на качествени резултати. Количествените резултати, които обикновено се събират чрез затворени въпроси, са особено важни за сравняване на резултатите преди и след приключване на програмата и за оценка на степента на подобрение. Качествените резултати, които обикновено се събират чрез отворени въпроси, са ценни за придобиване на представа за възприятията на студентите и другите заинтересовани страни относно качеството на учебната програма (Cohen et al., 2010). Въпросниците трябва да се основават на доказана методология, подходяща за целите на измерването. Например, ако целта е да се измери въздействието на програмата по ПИ&СП върху знанията, уменията и нагласите на студентите, въпросникът може да се основава на таксономията на Блум или таксономията на Бигс за резултатите от обучението. Когато целта е да се измери нивото или интензивността на определена характеристика (например намерението да се започне бизнес), може да се използва скалата на Ликерт.

Други методи, използвани за измерване на въздействието, включват (ЕС, 2015):

- Интервюта със студенти, преподаватели и други заинтересовани страни (на интервюираните трябва да се задават въпроси, които да им позволят да разсъждават по темата, свързана с измерването);

- Наблюдение върху студентите (инцидентно наблюдение на това как се справят в часовете и планирано наблюдение на това как успяват да изпълнят задача, поставена специално за целите на оценяването/измерването);
- Анализ на портфолиото на студентите (резултатите от изпълнението на учебните задачи), дневниците или записките (размисъл върху опита, придобит по време на обучението);
- Прилагане на „протокол за мислене на глас“ (искане от студентите да вербализират всичко, което им минава през ума, докато изпълняват дадена задача; този метод се използва, за да се разберат мотивите на обучаващите се за решенията, които вземат в процеса на изпълнение на задачата).

Възможно е също така да се комбинират различни методи за измерване на въздействието в зависимост от целите. Например въпросникът (количествен метод) може да се комбинира с интервю (качествен метод). Или пък текущото наблюдение върху студентите може да се комбинира с проучване преди и след обучението. Тези методи се използват главно за оценка и измерване на въздействието на индивидуално и институционално равнище.

Измерването на въздействието върху икономиката и обществото е трудна задача, тъй като е трудно да се припишат наблюдаваните и измерените ефекти на отделна програма или курс. Методите, използвани за измерване на икономическото въздействие, включват проучвания, целящи да определят процента на завършилите, които са основали дружество, броя на работните места, създадени от дружествата на завършилите, нивото на иновативност на тези дружества и други показатели. След това резултатите от това измерване следва да се сравнят със съответните данни от националната статистика. Данните за броя на новосъздадените предприятия и заетостта могат да се използват и за да се направят изводи за социалното въздействие, свързано с намаляване на безработицата и подобряване на равнището на доходите. Косвено въздействието на образованието по ПИ&СП върху обществото може да се оцени чрез анализ на социалните иновации и социалните предприятия, създадени от възпитаниците. Критериите за такава оценка биха могли да включват степента, в която иновацията или предприятието подобряват достъпа до услуги (включително образование, социални услуги и др.) за групите в неравностойно положение, насърчават основните права (включително справедливостта и равенството) и/или подобряват общественото здраве и безопасност. Методите за измерване на социалното въздействие биха могли да се основават на анализ на разходите и ползите, което обаче е трудно постижимо, тъй като повечето социални въздействия са трудни за парично изразяване (ЕС, 2015; Centre for European Policy Studies, 2010).

Добра практика: Насоки за измерване на въздействието

Европейската комисия (2015 г.) предоставя насоки за измерване на въздействието на обучението по предприемачество, структурирани в следните 14 стъпки:

1. Вземане на решение за дефиниране на ключови термини (какво се има предвид под въздействие на обучението по предприемачество).
2. Вземане на решение относно целите на измерването (какъв е фокусът на измерването, какви инструменти ще се използват, кога ще се извърши оценката, кои заинтересовани страни ще бъдат включени).
3. Съобразяване на целите на измерването с целите на образователната програма.
4. Съгласуване на инструментите за измерване с ключовите дефиниции и цели на измерването.
5. Приспособяване на инструментите към целевата група (например към възрастта и образователния ценз) и тестване на инструментите преди стартиране на

- измерването.
6. Събиране на количествени данни за по-ясно определяне и разширяване на въздействието.
 7. Внимателен подбор на извадката (например по-голям размер на извадката, за да се осигурят статистически значими резултати; избягване на грешката от самоизбора на участниците).
 8. Включване на контролна група, когато е възможно (включваща лица, които не са участвали в програмата).
 9. Използване на известни статистически инструменти и техники.
 10. Осигуряване на висок процент отговори (например изготвяне на въпросници по по-привлекателен начин: по-кратки, с малко отворени въпроси).
 11. Разпознаване на ползите и ограниченията на самооценката (ползи: възприемането на подобрени знания и умения може да показва готовност за започване на бизнес; ограничения: възприемането не означава, че ще настъпи действителна промяна в поведението).
 12. Провеждане на измерването преди и след обучението (важно за измерване на въздействието върху поведението).
 13. Избиране на броя на измерванията според продължителността на програмата (за кратки програми: измерване преди и след обучението; за дълги програми: преди, веднага след, няколко месеца след и няколко години след обучението).
 14. Доказване на причинно-следствената връзка (т.е. че програмата е довела до конкретни резултати/ефекти)

Този процес е разработен въз основа на анализа на 66 примера за измерване на въздействието, установени в резултат на преглед на литературата и интервюта със 114 експерти от 43 държави (28 държави-членки на ЕС и 15 други държави). Той се препоръчва за прилагане на различни образователни нива, включително висшето образование.

Тази добра практика може да бъде пренесена в различни контексти и да бъде приложена за оценка на въздействието на социалното предприемачество, тъй като тя определя логиката на измерване на въздействието и позволява разработването на специфични подходи и инструменти за измерване в съответствие с целите на програмите и профила на обучаващите се.

Примери за показатели за въздействие

По-долу е представен списък с показатели, които вузовете биха могли да използват за измерване на въздействието на обучението по ПИ&СП:

- Брой (№) на студентите, които са се записали в курс по ПИ&СП и са го завършили успешно
- Брой ученици, които са създали социално предприятие или са осъществили проект в областта на ПИ&СП в рамките на две години след завършване на курса по ПИ&СП
- Брой завършили студенти, наети в социални и/или иновативни предприятия
- Брой членове на факултета, участващи в изследователски проекти и курсове по ПИ&СП
- Брой научни публикации в областта на ПИ&СП, направени от членовете на факултета
- Брой проведени от университета конференции, форуми, кръгли маси със заинтересованите страни и др., посветени на въпроси, свързани с ПИ&СП
- Брой изследователски или образователни проекти в областта на ПИ&СП, осъществени от университета
- Брой хора, информирани за тези проекти и участващи в тях

Заклучение

Въздействията на обучението в областта на ПИ&СП са разнообразни. Те включват:

- подобряване на иновационните и предприемаческите умения на студентите и подобряване на уменията на преподавателите за проектиране на обучение на индивидуално ниво;
- повишаване на културата на иновациите и (социалното) предприемачество във вузовете на институционално равнище;
- подобрена пригодност за заетост и увеличена вероятност за стартиране на бизнес от завършилите на ниво икономика; и
- потенциално намаляване на равнището на безработица, подобряване на жизнения стандарт на завършилите и увеличаване на броя на приобщаващите иновации и социалните предприятия, които отговарят на различни социални нужди на ниво общество.

Най-разпространеният метод за измерване на въздействието са анкетите/въпросниците; други методи включват интервюта, наблюдения, оценка на портфолиа и дневници на обучаващите се. Когато въздействието се измерва на икономическо или социално равнище, тези методи следва да се допълнят с анализ на съответните статистически данни и/или анализ на разходите и ползите. Методите и инструментите за измерване на въздействието на обучението по ПИ&СП следва винаги да бъдат съобразени с целите на учебната програма/курс, с целите на измерването на въздействието и със специфичните характеристики на целевите групи.

Въпроси за размисъл:

1. Какви подходи, методи и инструменти за оценяване и измерване на въздействието на обучението в областта на предприемачеството използва вашата институция? Доколко ефективни са тези подходи, методи и инструменти?
2. Какви са предизвикателствата при оценяването на въздействието на обучението по ПИ&СП във вашия местен/национален контекст? Как те могат да бъдат преодоляни?
3. Кои от методите за измерване, разгледани в тази глава, биха могли да се приложат във вашия контекст?

Списък на препратките:

1. Athayde, R. (2012) Impact: 50 years of young enterprise. (Technical Report) Young Enterprise. Kingston University London.
2. Brock, D. and Steiner, S. (2009) Social Entrepreneurship Education: Is it Achieving the Desired Aims? SSRN Electronic Journal. Feb. 2009. DOI:10.2139/ssrn.1344419
3. Caird, S. (2023) GET2 test. URL: <http://www.get2test.net/>. Accessed on May 15, 2023.
4. Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2010) Research methods in Education. 6th edition. London: Routledge.
5. Centre for European Policy Studies. (2010) Study on Social Impact Assessment as a tool for mainstreaming social inclusion and social protection concerns in public policy in EU Member States. Executive summary. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6315&langId=en>. Accessed on May 25, 2023.
6. European Commission. (2015) Entrepreneurship Education: A Road to Success: A compilation of evidence on the impact of entrepreneurship education strategies and measures Growth. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6590fd6-3e54-4989-bbe0-21d9785dff54>. Accessed on April 10, 2023.

7. Fiorentino, R., Longobardi, S. and Scaletti, A. (2021) The early growth of start-ups: innovation matters. Evidence from Italy. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 24 No. 5, pp. 1525-1546. <https://doi.org/10.1108/EJIM-02-2020-0057>
8. Hytti, U. and Kuopusjärvi, P. (2004) Evaluating and Measuring Entrepreneurship and Enterprise Education: Methods, Tools and Practices. *Entreva project (FIN/02/C/P/RF-82501)*. Small Business Institute, Business Research and Development Centre: Turku School of Economics and Business Administration.
9. Johansen, V. (2007) Experiences from participation in JA-YE Company Programmes. What experiences did participants in Company Programmes have during their time as company founders - and what happened next? Lillehammer: Eastern Norway Research Institute.
10. OECD. (2018) Strengthening social inclusion through inclusive entrepreneurship. Policy note. SME Ministerial Conference, 22-23 February 2018, Mexico City.
11. Sevilla-Bernardo, J., Sanchez-Robles, B. and Herrador-Alcaide, T. (2022) Success Factors of Startups in Research Literature within the Entrepreneurial Ecosystem. *Adm. Sci.* 2022, 12(3), 102; <https://doi.org/10.3390/admsci12030102>
12. Singh, R., Chawla, G., Agarwal, S. & Desai, A. (2017). Employability and innovation: Development of a scale. *International Journal of Innovation Science.* 9. 20-37. DOI: 10.1108/IJIS-10-2016-0041.
13. Tucker, J. (2011) Making an impact. Assessing Junior Achievement of Canada's value creation. The Boston Consulting Group, Inc.
14. Volery, T and Mueller, S. (2013) The impact of entrepreneurship education on human capital at upper-secondary level. *Journal of Small Business Management* 51 (3), pp. 429-0. DOI: 10.1111/jsbm.12020
15. Zaidatol, L. Ph. and Bagheri, A. (2011) Teachers' and Students' Entrepreneurial Self-efficacy: Implication for Effective Teaching Practices. *Procedia - Social and Behavioural Sciences.* 29: 1071-1080. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.11.340.

Приложение 1. Определения за приобщаваща иновация

Автор	Определение
Heeks и др., 2013	„Приобщаващата иновация е начинът, по който се разработват нови стоки и услуги за и/или от онези, които са били изключени от основното русло на развитието; особено милиардите хора с най-ниски доходи“.
Foster и Heeks, 2013	„Приобщаващата иновация“ разглежда развитието като активно включване на онези, които са изключени от основния поток на развитието. Следователно, различавайки се по своя фундаментален възглед за развитието, приобщаващата иновация се отнася до включването в рамките на някакъв аспект на иновацията на групи, които понастоящем са маргинализирани“.
Johnson и Andersen, 2012	„В контекста на приобщаващата иновация тясното разбиране за приобщаване е ,намаляване на неравенството в доходите и извеждане на бедните от бедността чрез повишаване на техните доходи‘; широкото определение е ,предоставяне на права, глас, възможности и стимули на изключените лица да станат активни участници в процесите на развитие и иновации“.
George et al., 2012	„Приобщаващият растеж може да се разглежда като желан резултат от иновационни инициативи, насочени към лица от онеправдани сектори на обществото, и същевременно като характеристика на процесите, чрез които се осъществяват такива иновационни инициативи“.
Cozzens и Sutz (2012:12)	„Иновацията трябва да бъде ,приобщаваща‘ поне по два начина: приобщаваща по отношение на процеса, чрез който се постига, и приобщаваща по отношение на проблемите и решенията, с които е свързана“.
Glennie et al., 2020 (ПРООН)	Приобщаваща иновация – „вид иновация, която насърчава приобщаването и укрепва Целите за устойчиво развитие“, „средство за справяне с обществените предизвикателства и насърчаване на по-приобщаващи екосистеми“. „Приобщаващата иновация описва стремежа към иновации, които имат социални цели и местен контекст в основата си. Това може да се разглежда като по-приобщаващ подход към иновациите или като по-иновативен подход за стимулиране на социалното приобщаване“.
Klingler-Vidra et al., 2022	„Иновациите имат потенциал: да лекуват болести, да свързват по-добре хората и да направят начина ни на живот и работа по-ефективен и приятен. В същото време иновациите могат да подхранват неравенството, да унищожават поминъка и да вредят на психичното здраве. Приобщаващите иновации - иновации, мотивирани от екологични и социални цели - са в състояние да повишат ползите от иновациите, като същевременно намалят вредите от тях“.
Digital Promise (Inclusive Innovation Center)	„Приобщаващата иновация“ е моделът за научноизследователска и развойна дейност, ориентиран към равенството, който се стреми да повлияе на промяната, като подкрепя общностите и училищата в съвместното разработване на решения, които въплъщават нови и диференцирани подходи. Приобщаващата иновация започва с целенасочено създаване и катализиране на възможности за общностите - включително обучаващи се, родители, семейства, организатори - да бъдат привлечени в научноизследователска и

	развойна дейност в областта на образованието заедно с областните ръководители, преподавателите, изследователите и разработчиците“.
ОИСП, 2021	„Приобщаващи иновационни политики“ се определят като иновационни политики, които имат за цел да премахнат пречките пред участието на недостатъчно представени лица, социални групи, фирми, сектори и региони в иновационни, научноизследователски и предприемачески дейности. Тяхната цел е всички сегменти на обществото да имат възможности за успешно участие в иновациите и да се възползват от тях“.

1. Heeks, R., Amalia, M., Kintu, R. and Shah, N. (2013) *Inclusive Innovation: Definition, Conceptualisation and Future Research Priorities*. Working Paper Series. Paper No. 53. Manchester: Centre for Development Informatics, Institute for Development Policy and Management, SEED. URL: <http://www.seed.manchester.ac.uk/subjects/idpm/research/publications/wp/di/>. Accessed on June 1, 2023.
2. Foster, C. & Heeks, R. B. (2013) Conceptualising inclusive innovation: modifying systems of innovation frameworks to understand diffusion of new technology to low-income consumers. *European Journal of Development Research*, 25(3), pp. 333-355. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/ejdr.2013.7>. Accessed on June 1, 2023.
3. Johnson, B. & Andersen, A. D. (2012) *Learning, Innovation and Inclusive Development*. Aalborg: Aalborg University Press. (cited in Heeks et al., 2013)
4. George, G., McGahan, A. M. and Prabhu, J. (2012) Innovation for inclusive growth: towards a theoretical framework and research agenda. *Journal of Management Studies*, 49(4), pp. 661-683. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/35456307.pdf>. Accessed on May 31, 2023.
5. Glennie, A., Ollard, J., Stanley, I. and Klingler-Vidra, R. (2020) *Strategies for supporting inclusive innovation: insights from South-East Asia*. UNDP. URL: https://media.nesta.org.uk/documents/FINAL_PUBLICATION_UNDP-RBAP-Strategies-for-Supporting-Inclusive-Innovation-2020_2.pdf. Accessed on May 31, 2023.
6. Klingler-Vidra, R., Glennie, A., & Lawrence, C.S. (2022). *Inclusive Innovation* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003125877>, Accessed on May 31, 2023.
7. Digital Promise. Inclusive Innovation Process. URL: <https://digitalpromise.org/inclusive-innovation/inclusive-innovation-process/>. Accessed on April 1, 2023.
8. OECD (2021) Inclusive Innovation Policy Toolkit. URL: <https://rri-tools.eu/-/the-oecd-s-inclusive-innovation-policy-toolkit>. Accessed on May 30, 2023.

Приложение 2. Списък на анализирани програми и курсове в областта на ПИ&СП

№	Заглавие на програмата	Доставчик на програмата	Държава	Ниво	Тип	Натоварване	Модалност
1	Управление	Варшавски университет по мениджмънт (Collegium Humanum)	Полша	Бакалавър	Пълна степен	4650 часа 180 ECTS	Присъствено
2	Управление	Университет за социални науки	Полша	Бакалавър	Пълна степен	4650 часа 180 ECTS	Смесено
3	Управление	Университет Висла	Полша	Бакалавър	Пълна степен	4525 часа 181 ECTS	Онлайн
4	Управление	Варшавско висше училище по банково дело	Полша	Магистър	Пълна степен	1561 часа 120 ECTS	Смесено
5	Управление	Висше училище по мениджмънт - Университет за науки и технологии	Полша	Магистър	Пълна степен	1654 часа 126 ECTS	Смесено
6	Третичен сектор и социално предприемачество	ALTIS (Висше училище Бизнес и общество), Католически университет на Свещеното сърце - Милано	Италия	Магистър	Пълна степен	1500 часа 60 ECTS	Смесено
7	Устойчивост на бизнеса	Католически университет на Свещеното сърце	Италия	Магистър	Теми в различни курсове	8 ECTS	Присъствено
8	Социален капитал и местни социално-икономически системи	Университет Милано-Бикока	Италия	Магистър	Самостоятелен курс	48 часа 6 ECTS	Смесено
9	Социално предприемачество	Университет Регенсбург	Германия	Бакалавър	Самостоятелен курс	6 ECTS	Присъствено
10	Реализиране на творческия потенциал: от социална идея до продукт	Вилнюска художествена академия	Литва	Неформално	Неформално	16 часа	Смесено
11	Социален дизайн и бизнес	Вилнюска художествена академия	Литва	Неформално	Неформално	16 часа	Смесено
12	Курс за обучение по социален бизнес за бъдещи иноватори „Предприемачески вятър“	Вилнюски университет	Литва	Неформално	Неформално	16 часа	Присъствено
13	Предприемачество и иновации	Университет Лафбъро Лондон	Обединено кралство	Магистър	Пълна степен	60 ECTS	Присъствено

№	Заглавие на програмата	Доставчик на програмата	Държава	Ниво	Тип	Натоварване	Модалност
14	Социален бизнес и социални иновации	Държавен университет по приложни науки в Клайпеда, Университет по приложни науки SMK, Вилнюски университет, Академия в Шяуляй, Държавен университет по приложни науки в Шяуляй	Литва	Неформално	Неформално	24 часа	Смесено
15	Социално предприемачество	Училище по мениджмънт и трудови отношения	Канада	Неформално	Неформално	15 седмици	Присъствено
16	Откриване на компания	Фондация Джуниър Ачийвмънт	Международен	Училищно, професионално образование и обучение, образование на възрастни	Неформално	n/a	Смесено
17	Младежки университет Мазовия	Варшавски университет	Полша	Неформално	Неформално	30 часа	Онлайн
18	Щафета за социални иновации	Фондация Джуниър Ачийвмънт / Национале Недерланден	Полша	Неформално	Неформално	1 семестър	Онлайн
19	Човешки иновации. Подкрепа за развитието на микроиновации в областта на социалното приобщаване	Лаборатория за социални иновации в Гдиня и Фондация Сточня от Варшава	Полша	Инкубиране на идеи	Неформално	n/a	Смесено
20	Академични бизнес инкубатори	Фондация Академични бизнес инкубатори	Полша	Неформално	Неформално	n/a	Присъствено
21	Социално предприемачество	Нов български университет	България	Магистър	Пълна степен	60 ECTS	Присъствено
22	Социални иновации	Център за социални иновации (ZSI GmbH)	Германия	Неформално	Неформално	n/a	Смесено
23	Социално предприемачество и форми на социално предприемачество	Балкански институт по труда и социалната политика	България	Неформално	Неформално	6 часа	Онлайн / смесено
24	Приобщаващи	Иновационни	Международен	Неформал	Неформа	30 часа	Присъствено

№	Заглавие на програмата	Доставчик на програмата	Държава	Ниво	Тип	Натоварване	Модалност
	и масови иновации	центрове в 10 африкански висши училища (проект ANEAD, 585919-EPP-1-2017-1-RO-EPPKA2-SBHE-JP)	оден	но	лно		/ Онлайн
25	Социално предприемачество	Бизнес училище в Копенхаген (предлага се в платформата Coursera)	Дания	Специализация	Неформално	60 часа	Онлайн

Този документ може да бъде копиран, възпроизвеждан или променен в съответствие с горепосочените правила. В допълнение, признание на авторите на документа и всички приложими части от известието за авторски права трябва да бъдат ясно посочени.

Всички права са запазени. © Copyright 2023 InnoSocial

